

Leo y escribo en mi lengua

**Yokot'an
del Este**

Akichen tsik i ts'ib tikt'an

**Yokot'an
Kopáse k'in**

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega
Elisa Vivas Zúñiga
Bartola May May

Autoría del prototipo
Guillermina Duarte Hernández
Elisa Vivas Zúñiga

Adaptación para la población hablante
de yokot'an del Este
Manolo Pérez Salvador
Margarito de la Cruz Pérez

Asesoría académica
José Sergio Ramírez y Fuentes
Guillermina Duarte Hernández

Revisión técnica
Miguel Angel Recillas González

Definición de contenido para reflexión de la lengua
Amanda Alejandra Delgado Galván

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Alberto Nava Rodríguez

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Laura Sainz Olivares
Marisol Ruiz Monter
Hugo Fernández Alonso

Diseño
Fabiola Escalona Mejía

Diagramación
Yeniséi Oviedo González
Ricardo Valverde González
Ricardo Pérez Rovira

Ilustración de interiores
Cristina Niizawa Ishihara
Mario Grimaldo González
Ernesto Arce Ortega
Adriana Millán Jaramillo
Juan Jesús Sánchez Muñoz
Vanessa Hernández Gusmão

Ilustración de portada
Cristina Niizawa Ishihara

Leo y escribo en mi lengua. Yokot'an del Este. MIBES 3. Libro del adulto. D.R. 2012 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA, Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4

ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Yokot'an del Este. MIBES 3. Libro del adulto: 978-607-710-203-8

Impreso en México

Káche' tusú tamá ni júnda

Káche'an noj patán 4

Símbulojo'b' 5

Patán 1 10

Leksión 1 12

Leksión 2 37

Leksión 3 61

Kichinén luke akikiní 1 90

Patán 2 98

Leksión 1 100

Leksión 2 127

Leksión 3 155

Kichinén luke akikiní 2 185

Jun k'a chinkák chúxune akikiní 199

Kache'an noj patán

Jínba jun ke ya'ánon kiye'bénnett'óko'b aúti por ané, tamá yaxé apojjén mach unp'é ts'íbi' ts'ajíjo'b i patáno'b k'a akiné' uts tsik i ts'ib.

Jímba júnda ya' jek'é t'o chap'é patáno'b. Ajúnp'e patánda ya'an tamá uxp'é leksióno'b.

Tamá ajúnp'e leksión, ka'chi ni tsik ke yaxé ach'e' tan ak'ajalín, ta tik'é akiné mas uts i ayina'tán luke uyiré ni ts'íbi' ts'ajíjo'b. Yaxé apojlén noj k'e'nán ts'íbi' ts'ají ke utsijkán muk', che'chi yaxé a laj ts'íbin uts ni ts'íbi ts'ajíjo'b i káche' uts'ibkán tutojá. Kaínichi yaxé atik'é'ach'é' tan a k'ajalín chúne ulaj tisén ni yokot'án kopáse k'in ke awó akiné.

Ta a atiklén t'o jínba materialdá yaxé a pojlén unp'é jun ta titsijkáno'b, unk'é pliegu i unp'é bokabulariu íxuk'a a kirbénnett'óko'b ke awik'é nits'í k'a achen patán t'o unéjo'b, porke kaínichi utsubénet machunp'é ts'íbi' ts'ajíjo'b, yáxe a chen machunp'é patáno'b ke awirbínite tan jínba júnda.

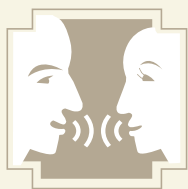
Ch'ajalák ajín te' atik'é' jínba móduluda.

Akirbénet t'óko'b k'a akiné' uts luke yaxé tiye'bínte.

Símbulojo'b

Jínba símbulojo'b ke achinén yaxé apojlén tan upéte uk'éwile ni júnda, unéjo'b yuxé uyirbéneto'b chúne yaxé achén tan patáno'b i upéte luke ya'an tamá ni módulu.

Luke yuxé tiúte

Jínba sínbuluda uyirbénét ke' aususchinén ni bono'juno'b che'chi ni ts'íbi' ts'ajíjo'b i ats'ajkún kidá k'ini útik ni tsik o ts'ib ta ts'íbi' ts'ají.

Ts'ajkíntik ánteke tsijkák

Jínba sínbuluda yuxé uyirbénét k'a a yina'tán chúne ya'an tan patán ánteke a tsike' ni ts'íbi' ts'ají ke achinén, jintubá yaxé achinén ni bono'juno'b, seyujó'b, na'letrajo'b, ch'okletrajo'b ubonibá i ka'chiáno'b machunp'é junlájo'b ke achiní káchikidá.

Tsik ta ts'íbi' ts'ají

T'o jínba símbuluda uyirbénet ke' awubín o atsiké' uts ni ts'íbi' ts'ají sin awalás. si luke a tsikí mach a kijí tan a k'ajalín, ta a yina' tán uts luke utsajkínte, k'átin a tsiké' o usustsikí ticha'núm.

Ts'íbi' ts'ají ke ukijó tan k'ajalín

Símbulu ke uyirbénet k'a ak'ajtiín i a ususchinén luke uyiré' tutojá luke a tsikí.

Kánda uyajné ni ts'íbi' ts'ají

T'o jínba yuxé tichinkán káche' jek'eták ukewilé ni ts'íbi' ts'ají i káche' tusutáko'b tan pajina.

Tsik muk'

Tsik muk' ta ch'ok ts'ib

- Ya'an patáno'b ta titsijkán ch'ok ts'ib k'a útik t'an yokoné, muk' o mach muk' i káche' uyubkán uts.

- Ya'an patáno'b ke' te' achen ch'ok tsik uyiré' cha'chikoné depende káche' utsijkán.

Tsik muk' ta ts'íbi' ts'ají

- Uk'atbínte ni yiník o ixík k'a utsiké' mach muk' ni ts'íbi' ts'ají.
- Uts'ajkuno'b chuxuné yo uyire' bajká uts'íbi noj na' ts'ib.
- Uchéno'b tsik muk' i utsikeo'b ka'an uloto'b.
- Uyí'kán patán ta k'ache' ch'imkák tan k'ajalín káche' útik tsik uts, k'a a chinénla káche' uyirkán, umuk'án, uyubkán ni tsik ke' uyúte i awiré'la káche' útik uts.

Luke yuxé tiúte

Jínba sínbulu uyirbénét ke' aususchinén ni bono'juno'b che'chi ni ts'íbi' jun k'a a yina'tán kidá yuxé tik'inílesínte ni ts'ib.

Kache'dá yuxé tiúte ni ts'ib

T'o jínba símbuluda yaxé awiré' kóne axé a ts'íben, chúne axé a wirbén, káche'da axé a wirbén i káche'da axé a ts'íben de luke yo uyubíno'b.

Ts'ib ta ts'íbi' ts'ají

Jínba sínbuludá yuxé uyirbénet kidá yaxé ats'ibin de luke awirí najtiki ke yaxé ats'ibin.

Utsuschinkák i toeskák ni ts'íbi' ts'ají

Ni sínbulu uk'ajti'bénet ke te' asupsén a ts'ib asuschinén ticha'num luke awolí ats'ibin, ka'inichí a ts'ibin uts, si k'ini.

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b. Jínba k'ewiledá yuxé uye'bénet k'a t'o luke a chinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b, a k'ajtiín káche'an, kache' jek'eták, chu ts'ajilí o luke ya'an t'o ni ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a ususchiní tan leksióno'b i kache'áno'b a junp'é. kaínichi yaxé a totojchinén káche' uk'inílesínte tan upéte k'in.

Káche' uts'ibkán uts kit'anla

Tsik ta na' ts'ib i chinkák kache' uts'ibkán uts.

- Uti'kán tisijkán unp'é na' ts'ib k'a ni yiník o ixík u nit'seubá káche' uts'ibkán uts.

Yina'tán kache' uts'ibkán uts.

- Uye'kán kachikámba pat'ano'b k'a ni yiník o ixík uk'inilesán káche' uts'ibkán uts.
- Yuxé tisijkán tan kuadrujo'b ke uyire': "k'ajti'ín ke'..., o awí ke'..." i a totojchinén ke jínba patáno'b ke achí uts'iktesán luke yo uyire' kache' uts'ibkán uts.

K'inilesíntik luke a kinkí tan cha'chikámba ts'ibjo'b.

- Patáno'b, ta a chen luke a laj kiní t'o ni kache' uts'ibkán uts i káche' ts'ibiták.

Patán 1

Ni térom xiók i ajlo' che'chi ajt'ibirá:

- Uchéno'b i uch'e'ob najtiki tan un k'ajalíno'b luke ya'an tan ts'ibí' ts'ajíjo'b.
- Uchinéno'b luke ya'an i upéte luke uyiré' tan ni ts'ibí' ts'ajíjo'b.
- Utik'é uchéno'b tsik muk'.
- Uchinén káche' ts'ibí i káche' uyirkán ni ts'íbi't s'ajíjo'b.
- Uk'inílesán ni ts'íb: káche' uxé tiúte, káche' uts'ibkán i ususts'ibkán uts te' uyúte ts'ibí' ts'ají.
- Uchinén chap'uxp'ilé kache' ts'ibí ni kit'anla.

Leksión 1

Luke upi'tínte kinkákob:

- ✿ Utsiké' k'ába'ob i ch'ok k'ába'ob ta instruktibu k'a yina'tíntik chúne uyiré'.
- ✿ Uch'imé' tan a k'ajalín kache' tusú tutojá ni instruktibu k'a ukiné' káche'an.
- ✿ Uchinén káche' tusuták i luke uyiré' ni instruktibu.
- ✿ Uchen tsik muk'.
- ✿ Uchinén luke u pi'tínte kinkák t'o ni rekádu.
- ✿ Uts'íbin i ususchinén chuné uyiré' ni rekádu.
- ✿ Uususts'íbin káche' uts'íbinte tutojá ni rekádu.
- ✿ Uchinén káche' tusú ni ts'íbi' ts'ají (káche'an i káche' uts'ibkán uts).
- ✿ Uchinén luke yo uyiré' uchap'ermá ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a úti.
- ✿ Uususchinén ni ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

Uts k'in lo' Juan.
¿Chúne achén yidá?

Kiné a tirón yidá kipa'sén
unk'é jun peru a irbintikon
k'a kipa'sén unk'e jun ta
asentamientu i mach kuyí
kidá kixé kipa'sén.

Yidá kan ayuntamientu
ya'an unk'é jun ko
uyiré' káche' axé a
pa'sén jínba jun jíni.

K'adios , jákichen
kichinén ta
kipa'sén ni kijun.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní k'iní ke' usike' Ajjuan?

¿Chuxtubá k'iní jínba junlájo'b?

¿Kídá a chinén ke a pojlén jínba junláda?

Sákin tan Pliegu jínba jun: “Luke uk’átinte k’a ts’ibkák ch’ok tan jun ko yire’ kámbe k’in a pinkibí”.

LÚKE UK’ÁTINTE TA TIPA’SBIINTE UJUN NI CH’OK TE A PINKIBÍ

OFISIALÍA núm. 05, Tí Mukté’ Tí Sabana

Jin lotójo’b:

1. Jun koyiré’ k’a lotójo’b (uyokojuní i chak’é ukopiajo’b).
2. Jun koyiré’ ka pinkibí u pápo’b (uyokojuní i chak’é ukopiajo’b)
3. Jun kochinkán u retratu ni u pápop’ i cha’tú testigujo’b (credencial ta elector) uyokojuní i chak’é ukopiajo’b, jínba kopiajo’b yuxé tiajné tusuták tan se’ma unk’é jun
4. Jun koyiré’ kámbe otot taj ts’ák apinkibí ni ch’ok (uyokojuní i chak’é ukopiajo’b)
5. Si a pinkibí tan uytót Ka kajá t’o ixík ke ulotí pinkibík, yuxé utisén unk’é jun t’o ujt’óm ni ixíkda, t’o chak’é kopia ko chinkán uretratu (credencial ta elector)
6. Jun ta bakunasióin (chak’é ukopiajo’b)

Jin mach alotojijo’b o ixík ke ya’an se’ma uné t’o u bijch’ók:

1. Jínchiba jun ke asolkí tiiskí, peru mach k’ini ni jun ta lotojé.

Abisu: Jínba bijch’ók de unp’é jap’ xuxé utojé’ usus, i yuxé tibisínte Negatibu ka pinkibí ke uyik’é’ ni *dirección* ta registru civil.

Tsikí ni ch'ok k'ába'o'b ta ts'ib i ts'ibin tan *raya* luke awiré' ke uyire' noj ts'ibi' ts'ají.

¿Chuxuné uyiré' wiréka ka ts'ibí ni lotojesiá?

¿Chúxuné uyire' wiréka ka' ts'ibí ni Abisu?

Tsikí ts'íkí ni ts'ibi' ts'ají.

Jót'in t'o unpe ✓ si toj o mach toj.

	T	Mt
Jínba jun t'o retratu k'iní sema' ta pápop'.		
Bajká mach lotójo'b yuxé uyik'eo'b upéte junlá luke ya'an tik'átinte peru mach jinbá jun ta lotojesiá.		
Nuk testigujo'b yuxé uyik'é chak'é kópia ta jun ta pinkibí.		
Nuk t'ibir bijch'óko'b ke machtó a ts'ibká tan registru sibil yuxé u toje'o'b multa.		
Jínba na'ob ke mach lotójo'b yuxé ubisán se'ma u ch'okajlo'.		
Ni trámitejo'b yuxé tiúte tan OFICIALÍA TAN KAJ Tí MUKTÉ' Tí SABANA.		

Jót'in bajká uyire' tutojá.

¿Jip'éka kopia ta pinkibí yuxé uyik'é nuk testigujo'b?

- a) chak'é kopia
- b) sema' unk'é
- ch) niunp'é

¿Ni kartiya ta bakunación ke uye'kán tubá ni?

- a) ch'okajlo' ke ya'an tiute registrá
- b) testigujo'b
- ch) pápop'

Ni jun ta lotayá uyikán

- a) u tojá jínba jun i t'o chak'é ukopia
- b) sema' unk'é kopia i t'o u tojá jínba jun
- ch) niunk'é kópia

Ijts'ak ke uyirán jínba xikták ke u pojliubá yuxé yik'e'

- a) chak'é kópia ta jínba ka ya'an u retratu jun
- b) konstansia jot'ó i chak'é kopia ta jimbá jun ka ya'an u retratu
- ch) sema' u tojá jímba jun

Tusú ni númerojo'b ka'an tik'átinte, ka'che'án tan ejemplu.

Kada bóniba uyiré' káche' jek'eták ni instruktibu ke a tsikí.

1

Una'k'aba'noj jun

2

Institusiónbajká
utuskún

3

Logotipu

4

Lukeuk'inilesínte

LÚKE UK'ÁTINTE TA TIPA'SBÍNTE UJUN NI CH'OK TE A PINKIBÍ

2

OFISIALÍA núm. 05, Tí Mukté' Tí Sabana

centro
M. AYUNTAMIENTO 2010 - 2012
Registro Municipal de Centro

Jin lotójo'b:

1. Jun koyiré' k'a lotójo'b (uyokojuní i chak'é ukopiajo'b).
2. Jun koyiré' ka pinkibí u pápo'b (uyokojuní i chak'é ukopiajo'b)
3. Jun kochinkán u retratu ni u pápop' i cha'tú testigujo'b (credencial ta elector) uyokojuní i chak'é ukopiajo'b, jinba kopiajo'b yuxé tiajné tusuták tan se'ma unk'é jun
4. Jun koyiré' kamba otot taj ts'ák apinkibí ni ch'ok (uyokojuní i chak'é ukopiajo'b)
5. Si a pinkibí tan uyotót Ka kajá t'o ixík ke ulotí pinkibík, yuxé utisén unk'é jun t'o ujoj'óm ni ixíkda, t'o chak'é kopia ko chinkán uretratu (credencial ta elector)
6. Jun ta bakunasió (chak'é ukopiajo'b)

Jin mach alotojijo'b o ixík ke ya'an se'ma uné t'o u bijch'ók:

1. Jínchiba jun ke asolkí tiiskí, peru mach k'ini ni jun ta lotojé.

Abisu: Jínba bijch'ók de unp'é jap' xuxé utojé' usus, i yuxé tibisínte Negatibu ka pinkibí ke uyik'é' ni direcció (ta) registru civil.

Nits'í t'o u lot uk'ába' noj instruktibu t'o upéte luke uyire'.

Una'k'aba' noj jun

Jínba ts'ají ke uyiré' kám̄ba institusíon uchén noj ts'íbi' ts'ají.

Institusíon bajká utuskún

Ts'ají ke ajnék tan uk'ajalín ni aj tsik ta u ts'íbin ubijch'ok tirejistru sibil.

Logotipu

Jínba símbulu ke u k'inílesínte k'a chinkák kám̄ba institusíon uyik'é jínba júnda.

Luke uk'inílesínte

Uk'ába' ni júnda. K'iní k'a irkák luke ya'an tamá ni ts'íbi' ts'ají.

K'ajti'ín ke'...

Unp'é **instruktibu** jin unp'é ts'íbi' ts'ají o jun ke uyire' o ulaj iré' cha'chikóne lúke kolínla ta kik'inilesánla.

Tan instruktibujo'b uyirkán ts'íkí káche' ukinkán ta útik ni patán, ta útik maneja unp'é mákina, o ta t'ibisínte jun kachikidá.

Upéte instruktibujo'b ubisán tamá jínba ts'ajída:

- ◆ Una'k'aba' noj jun ni instruktibu
- ◆ Luke uk'inilesínte uk'inilesínte i káche'da an

Ya'an instruktibujo'b ke ya'an t'o otro ts'ajíjo'b ka': uk'ába' ni institución i u logotipujo'b, si uyúte publiká t'o institución o unp'é *empresa*; uyire' luke mach debe útik, a wúte advertí ánteke a chen cha'chikóne uyirkán káche' a kirintanabá, uyire' chuxune yuxé tiúte o kache' ukirintanubá untú.

Ya'chi'anchi cha'chikámba instruktibujo'b ta: útik unp'é *trámite*, útik cha'chikóne, káche' útik k'a u chen patán unp'é aparatu.

Tsik muk'

Tsikí muk' ni ts'íbi' ts'ají, kirintán k'a a wiré' uts ni t'áno'b.

A kirbénet t'óko'b k'a najtikí a tsiké' a juntumá i mach muk' i, ts'ajkún luke a ch'i tan a k'ajalín.

U pítsil ts'ají naj tukán

Ya'an untú noj mut ke uyirbínite naj tukán.
Jínba aj tukánda mach ajní uyej noj, ajní ka'
cha'chikámba múto'b. Unp'é k'in uyirbí untú noj
mut ke puru noj unoj ej:

—f'bénon kimajnán a wej k'a yakixé tilotoján.

Uyubí ni mut kaíni u majnibí uyej i majni' a
sutatsbíntik.

Ixuk'a ba'a ni naj tukán puru pe'en noj uyej.

Agustín Díaz
Uch'uchi ts'ají: J. Manuel Hidalgo Pérez
Gobierno del Estado de Chiapas

Ts'ajkún.

¿Te' achí tsik kámba achiní ke puru tsis?

¿Kámba t'áno'b mach achí podé awiré'? ¿Chúxtuba?

¿Káche' a chiní ni ts'íbi' ts'ají?

Awí ke'...

Te' achén tsik muk', ánteke a tik'é', sákin chúne yo uyiré jinbajká uts'íbi, k'a ni luke ya' ts'ibí k'otík muk', i púru pitsí tan u pixáno'b jinbajkóne yuxé uyubíno'b.

Tsikí “Ni ixím”, tan Jun ta titsijkán i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik.

- Tsikí ch'ijka'b ni ts'íbi' ts'ají i pojlén chúne uyiré'.
- kirintán káche' uyirkán ni t'áno'b.
- Te' ya'ánet tsik ch'ijkibén unp'é rátu te a chinén ke ya'an unp'é kóma i unp'é puntu, puntujo'b suspensibujo'b, guiono'b.
- Irí uts te' ya'an síknujo'b ta k'itóm, *admiración*.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají, kámbe pájina axé a pojlén i kóne uchí i kóne uts'íbi tiyokot'an. Upéte luke airkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an t irkáno'b.

Jakichénki chinén a
noxi'páp... te' a supsén
mpísín tan otót...

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chu juní yuxé uts'íbin ni ixík?

¿Chúxtuba k'iníjo'b jínba júnda?

¿Kámba láu o kídáchi u ts'íbinte ni rekádujo'b?

Tsikí ni rekádu ke a ts'ibkíntik.

Mári':

Yakixé kichinén a noxi'páp ke k'ojó, ixuká a kik'atbénet k'a ik'i te' u jinch'knán a chen jínba patán ke a kisolbénet:

- Juts'bén uts ni ubuk a ch'ok íts'ino'b; mach a wík'é' unté' ni nok' ke upáse ubóni t'o ni sisik nók'o'b k'a mach u laj pi'chínubájo'b.
- Te' a supsén, mísín ni otót, ik'i ni chumblibá uts ko yajné i che'chi ni alás ta a wíts'ino'b.
- Te' mu'uyoché k'in k'uxnésán ni ch'ok múlu'o'b, ch'ok píyo'o'b, ch'ok pátu'o'b i ch'ok chitámo'b.

Ana'

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Kaxuné a tusbíntik?

¿Kóne u ts'íbi?

¿Chuxuné u ts'íbi?

¿Jip'éka k'éwile a wire' ke ya'an jek'eták ni rekádu ke mu'tó a tsikbé?

Jót'in ni ts'ají ke u ts'ibkán tan rekádu i mach navesíntik k'a ts'ibkák.

k'in te' u ts'ibkán
i ka'ora k'in te' u
ts'ibkán i ka'ora

kám̐ba u patán

k'ech k'ib

jip'eka u yedá

jot'ibá

pitsil k'ajalín

uk'ába' bajká ya'an
tits'ibínte

uk'ába' bajká
u ts'íbin

u xupibá rekádu

kómer ts'ib

Ts'ajkún i irí luke a chí.

K'ajti'ín ke'...

Unp'é **rekádu** jin unp'é kómer ts'ib ko ts'ibkán unlíp' ts'ají k'a yiník o ixík o yiníko'b o ixík'ob u chéno'b o uyina'táno'b cha'chikoné sep'.

Ni rekádu u ts'ibkán tan unxó't jun, unk'e jun, unp'é pisarrón.

Tan ni rekádujo'b mach navesíntik k'a ts'ibíntikchi:

- ◆ Uk'ába' ni yiník o ixík bajká uts'íbin
- ◆ Uk'ába' bajká a ts'ibíntik ni rekádu
- ◆ Ch'ok kómer ts'ib o ts'íbi' ts'ají ke uts'ibkán
- ◆ K'in te u i'kán noj rekadu

Kaínichi a beses u ts'ibkán u orají te' uyí'kán ni rekádu.

Ni rekádujo'b uk'inílesíntejo'b: te' untú yiník o ixík yo uyírbén u lot cha'chikóne i majch'an kache'dá u chinénubájo'b; te' mach kóla kinayesánla luke yikírbénla; o te' akolínla ke' untóm yiníko'b i xiktako'b k'iní k'a uyina'táno'b cha'chikoné.

Ba'a t'ik'í a chen unp'é rekádu.

Yaxé sep' tich'ok kaj ti Jam peru awí k'a yaxé a bisán unts'ít noj buji' si' ke ya'an tan a wotót tuyotót ixík ke ya' kajá tuch'éjpá a wotót. Yaxé a wi'bén unp'é rekádu kachikóne jin ya'an tan a wotót k'a ubisbén luke uk'átbet ni ixík ke ya' kajá tuch'éjpá a wotót.

Irí luke ubisán ni rekádu ke yaxé a tsíbin bá'a.

¿Káxune yaxé a ts'i'ben ni rekádu?

¿Káche' uk'ába' ni ixík ke ya' kajá tuch'éjpá a wotót?

¿Chuxuné yaxé a wirbé tan rekádu?

---

tk'í tan a k'ajalín i irí si tan a rekádu yaxé a ts'íbinch ni jínba ts'ají.

	Kaíni	Mach kaíni
¿K'iní ke' a ts'íbin ni u orají bajká yuxé ubisán luke a k'atbi?	☐	☐
¿K'iní a wire' kidá yuxé t'ibisínte?	☐	☐

¿Kámba otro ts'ají awó a wire'chi?

**Ts'íbin unp'é rekádu ke yaxé a
wi'bén bajká ya' kajáret t'o.**

Ususchinén i ususts'íbin a ts'íbi' ts'ají.

Ususchinén ke' tan a ts'íbi' ts'ají:

- Ajnék uk'ába' bajká ubisbínite ni rekádu.
- Ajnék a k'ába'.
- Luke awó a ts'íbin o luke ya'anet a k'átin ke' útik.
- Mach a navesán k'a a ts'íbin ni ts'ají luke a chiní tan najtiki pájinajo'b.

Ts'ajkún luke a ts'íbi.

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

Aki ususchiní t'oko'b tan jínba leksiónda unp'é instruktibu i unp'é rekádu. ¿Awó a wiré' chap'úxp'e káchean a jump'e nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b?

Instruktibu

Rekádu

Ts'ibin i ts'ajkún.

¿Chúxune mach a chiné ke ya'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kidá uk'inilesínte a júmp'ejo'b?

¿Chúxtubá uts'ibkán?

Leksión 2

Luke upi'tínte kinkákob:

- ✿ Uchinén káche' ts'ibí ni jun i bono'jún k'a u pojlén chúne ya'an tamá ni jok'óm.
- ✿ Uch'e' tan uk'ajalín káche' tusuták ni t'an ta jok'óm k'a a ususchinén káche'an ts'ibí.
- ✿ Upojlén i u totojchinén luke uyiré' tan ni jok'óm k'a uyina'tán chuxtubá k'iní i chúne uyiré'.
- ✿ Uchen tsik muk' i uk'inílesán u jut k'a uyiré' k'a tijláv a pixán.
- ✿ Uchén machunp'é sólo' k'ába' ta luke yuxé timinkáno'b ka' luke uyiré' kinkáko'b.
- ✿ Uususchinén i u ususts'íbin káche' ts'ibí ni sólo' k'ába' ta luke yuxé timinkáno'b.
- ✿ Uchinén káche' tusuták ni ts'íbi' ts'ají (káche'an i ts'ibí tutojáj).
- ✿ Uchinén luke yo uyiré' uchap'ermá ni ts'íbi' ts'ají ke a úti.
- ✿ Utotojchinén kacheán ni ts'íbi ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

¿Chúne a tsiké' lo', Péku'?

Ya'ánon kitsiké' ka'an tilótintejonla ta kikintesánla aj t'ibirájo'b tsik i ts'ib tiyokot'an.

¡Kiné kuyí tsik i ts'ib tiyokot'an!

Kuyíchi, peru uts a tsiké' luke u laj k'átinte.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúne yá'an utsiké' ni yiníko'b i xiktáko'b?

¿Chúxtuba k'ini jínba abísujo'b?

¿Kídá o kídáchi uk'inílesínte ni júno'b ta jok'óm?

Sákin tan Pliegu jínba: jun ta “Jok’óm”.

**JÍNBA INSTITUTU KO KINTESÍNTE NI AJT'IBIRÁJO'B
TAN NA'KA'BDA Tİ TABASKU T'O UPÉTE DIREKSIÓN KE
UCHÉNO'B PATÁN TA TUBÁ CHE'CHI JINBAJKÁ YO K'A
ÚTIK UTS PATÁN T'O KOORDINASIÓN
TA TIYE'KÁN JUN TIYOKOT'AN**

U JOK'E'OB

Jínba xiktáko'b i yiníko'b ke yo ajné
koxé ti yijkán k'a ajnéko'b, ka' aj
Ye'jun ta Mulpatán ti Yokot'án, k'a u
ye'bén tsik, t'an i ts'ib ni
Ajt'ibirájo'b ke ya'an 15 jap' uyedá i
che'chi si ch'upímo'b...

Luke uk'atbinte i ajnék tubá:

- a) Ajnék t'o 18 i 44 jap' de uyedá.
- b) Ajnék uk'anjún asta t'o *bachiller*.
- ch) Ke uchén tsik, ts'ib i usolé' sep'
ni t'an tiyokot'an.

Jínbajká yo k'a k'átbíntik cháchikone si yuyí ni yokot'an, xík jínba k'in: ta
21 ti juniu asta a 09 de juliu, jínchiba jap'dá.

De 9:00 a 14:00 orajo'b, jínba k'in lunes asta biernes

Ubín ts'ají tan Koordinasión ta *zona*, tan *Plaza* comunitariajo'b ka kajáret i tan
koordinasión ta tiye'kán jun tiyokot'an ti IEAT, ke apojlén ti Av. Gregorio Méndez
núm. 3303, tan kolonia ti mukté,
tan ranchu, tánchi ki na'kájla Ti Tabasku.

**O chen ts'ají ti 3 51-00-35, 3 51-04-09 y 3 51-00-35,
t'o jínba númeru ke u chanumsén 508.**

Correu electróniku: yokot'an_tab@hotmail.com

Tsikí ni ch'ok k'ába'jo'b ta ts'ib i ts'ibin tan raya luke awiré' ke uyire' ni ts'ibi' ts'ají.

¿Kóne u ts'ibin jínba jok'óm?

¿Chuxuné uyire' wireka ko k'átinte luke k'iní?

¿Kaxuné ya'an tijo'kán tan jínba jun?

Tsikí ts'ikí ni ts'ibi' ts'ají.

Nits'í t'o unts'ít raya kidá uyire' tutojá.

Ni jok'óm uyúte tubá:

21 ta juniu isapán a las 9 i ánteke ochík k'in a las 2.

Ni estudiantu ke uk'itkán:

Jínbajká yo patán ta ye' yokot'an mulpatáno'b.

Ni k'in i ora ta tiúte ni ts'ají:

Koordinación ta *Zona*, Ko ye'kán jun i Coordinación ka ya'an tiúte ni patánda.

Ta a yina'tán uts luke uyirkán k'átin tan:

Ka a supsí a bachilleratu.

Jínbajka yójo'b patán tiyokot'an u chéno'b:

T'an, sik i ts'ib.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxtuba ke' jinbajká yo uchén patán ka' ajye'jún k'ini ke u chéno'b t'an ti yokot'an?

¿Chúxtuba uk'átinte asta se'ma bachilleratu?

¿Chúxune yo uyiré' wiréka ajye'yokot'ano'b mulpatáno'b?

Ts'ajkún i irí luke a chí.

Chinén ni ts'íbi' ts'ají i mikí tan unp'é sírkulu loj jonk'ewilé ke' ya' jek'eták.

**JÍNBA INSTITUTU KO KINTESÍNTE NI AJT'IBIRÁJO'B
TAN NA'KA'BDA Tİ TABASKU T'O UPÉTE DIREKSIÓN KE
UCHÉNO'B PATÁN TA TUBÁ CHE'CHI JINBAJKÁ YO K'A
ÚTIK UTS PATÁN T'O KOORDINASIÓN
TA TIYE'KÁN JUN TIYOKOT'AN**

U JOK'E'OB

Jínba xiktáko'b i yiníko'b ke yo ajné
koxé ti yijkán k'a ajnéko'b, ka' aj
Ye'jun ta Mulpatán ti Yokot'an, k'a u
ye'bén tsik, t'an i ts'ib ni
Ajt'ibirájo'b ke ya'an 15 jap' uyedá i
che'chi si ch'upímo'b...

Luke uk'atbinte i ajnék tubá:

- a) Ajnék t'o 18 i 44 jap' de uyedá.
- b) Ajnék ukinjún asta t'o *bachiller*.
- ch) Ke uchén tsik, ts'ib i usolé' sep'
ni t'an tiyokot'an.

Jínbajká yo k'a k'átbíntik cháchikone si yuyí ni yokot'an, xík jínba k'in: ta
21 ti juniu asta a 09 de juliu, jínchiba jap'dá.
De 9:00 a 14:00 orajo'b, jínba k'in lunes asta biernes

Ubín ts'ají tan Koordinasión ta *zona*, tan *Plaza* comunitariajo'b ka kajáret i tan
koordinasión ta tiye'kán jun tiyokot'an ti IEAT, ke apojlén ti Av. Gregorio Méndez
núm. 3303, tan kolonia ti mukté,
tan ranchu, tánchi ki na'kájla Ti Tabasku.

**O chen ts'ají ti 3 51-00-35, 3 51-04-09 y 3 51-00-35,
t'o jínba númeru ke u chanumsén 508.**

Correu electróniku: yokot'an_tab@hotmail.com

Ts'íbin jip'éka uk'ewilé ya'ant'ó ni jok'óm ke a úti najtikí.

Ts'íbin uk'ába' cha'chikámba jok'ómo'b ke a úti a chimbé.

[illegible]

K'ajti'in ke'...

Unp'é **jok'óm** jin unp'é ts'ib ke ya' teketák tamá ts'ají ta u lótin mach untú yiniko'b o xiktako'b k'a ajnéko'b tan unp'é ebentu o ke u woye'ubájo'b ka'an tiirkán.

Tan unp'é jok'óm mach nayák jínba dátujo'b o elementujo'b:

- ◆ Uk'ába' institución jin uchén jok'óm
- ◆ Kaxuné ya'an tijo'kán
- ◆ Uk'ába' ebentu o programa jin uyirkán
- ◆ Káche'da k'otík ni yiníko'b o xiktáko'b
- ◆ Kídá yuxé tik'otéjo'b o uwoye'ubájo'b
- ◆ Kámbe k'in i ora yuxé u woye'ubájo'b i/o titi'kán

Luke u pi'tínte ta jok'ómo'b u chómbe kambiá depende de luke k'ini, ya'an ta ilis *pelota*, k'ay o ta ák'ot, teatro, o ta a ts'ibinabá ta unp'é konkursu, *programa* ta kinjún, ta bixíket a lotín aj kinjún o ye'jún, che'chi cha'chikámbe ke k'ini.

Tsik muk'

Tsikí ni ch'ok ts'ibi' ts'ají ka' u na'tán apixán.

- a) Miní ni boletujo'b. (uchén mandá)
- b) Uts a miné' ni bolétujo'b. (kachedá útik)
- ch) Kóla, K'a a yina'tán. (uchen mandá)
- d) Uts xíkonla, k'a a yina'tán. (kache'dá útik)

¿Chúne yo uyiré'ni ch'ok ts'íbi' ts'ají **a** i chúne yo uyiré'ni ch'ok tsíbi' ts'ají **d**?

¿Si atsiké' jínchi umuk'an upéte jínchi wiré uyiré'?

¿Chúxtubá te' utsijkán ni ts'íbi' ts'ají K'ini kibénla uts uk'iyóm?

Awí ke'...

Ni u muk'an o te' uyúte tsik muk' te' utsijkán cha'chikámba tsíbi ts'ají tan ch'achikámba t'an púru *importante* k'a jintubá akire'la luke ya'an tan kípixánla o utijliwé kípixánla de luke yo uyiré' jínbajká uts'íbi i ané ke atsiké'.

Tsikí muk' ni ts'íbi' ts'ají.

Akirbénét'oko'b k'a najtikí a p'ísin ni tsik ch'ijka'b i a juntumá i ch'i ta' k'ajalín.

Ajconfusiu uyirí:

“Írí luke awí. Mach a wiré k'a awí luke mach awí, jini utojá k'ajalín.”

“Te' a pámin untú ti'il yiník, chen ka' uk'ajalín uné. Te' a chen ts'ají t'o untú naj morox ujut, k'atbénaba si kaíni a chen ané.”

“Te' a pékin a lot írí tutojá luke a wirbén.”

Tsikí ticha'núm ni ts'íbi' ts'ají ka'chi uyirkán.

Unp'é ch'ok ts'ají: náwichen ka' uy irkán.

Cha'p'é ch'ok ts'ají:

- unp'eliwé luke a li'btsikí iri ka' achén mandá,
- chap'eliwé tsikí ka' awó k'a útik.

Uxp'é ch'ok ts'ají: tsikí ka' awó k'a útik.

Akich'e' tan kik'ajalín káche' akichén tsik uts.

	Kaíni	Mach kaíni
Jankich'í tan kik'ajalín chúne uyiré' ajúnp'e ch'ok ts'ají	☐	☐
Tsis a kichiní uyúte luke uyiré'ob tan chap'uxp'e ch'ok ts'ajíjo'b.	☐	☐

Tsikí “Ikák”, tan Jun ta tìtsijkán i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik.

- Tsikí ch'ijka'b ni ts'ibi' ts'ají i pojlén chúne uyiré'.
- Kirintán káche' uyirkán ni t'áno'b.
- Chen t'an uts k'a ub'kák luke awó a wiré'.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni ts'ibi' ts'ají, kámbe pájina axé apojlén i kóne uchí i kóne uts'ibi' tiyokot'án. Upéte luke airkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b

Uts k'in, kumáre,
a tirón kik'atbénet
chúne akixé kiminé
ta kichen íchir
ibám.

Akiyoj, kumáre, jínba
ye'e puru jits'ikná i
ubisán jo'ox...

Pi'tán kumáre, yakixé
kits'íbin tan jínba
júnda si mácha
yakixé kinayesán.
Ba'ási, irbénon.

Toj lúke a wirí,
uk'inelesínte:
jo'ox, kuxú ja'as...

Kichinén chutákune
ubisánchi... jan kik'ajti'í,
nuk bek' ch'úmo'b.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúne uts'íbi noj ixík?

¿Chúxtuba k'inijo'b jínba junlá ke uts'íbi?

¿Kidá o kidáchi uk'inilesínte ni júno'b ta sólo' k'ába'jo'b ta luke yuxé ti minkáno'b?

**Chinén ni sólo' k'ába' ta luke yuxé
timinkáno'b i p'álin luke uk'átintejo'b.**

Sólo' k'ába' ta luke yuxé timinkáno'b

- Jonts'it tik'in na'ja'áso'b
- Chap'é ch'ok ch'um
- Ux-xót' ts'in
- Ch'ap'é bojte'ích
- Chak'é uyopó ij ek'
- Uxtúch' na' ch'ok ixím
- Unchúm áxux
- Cha'tó'b jo'ox
- Cha'jonp'é kilu de ixím
- Unp'é kilu de tan
- Unp'é kilu de kikiw
- Cha'p'é kilu de xápun

¿Jip'éka uk'ewilé ya'an jek'eták ni ts'íbi' ts'ají ke a chiní najtikí?

- a) Na' k'ába' i jot'óm
- b) Na' k'ába' i luke u chonkáno'b
- ch) Na' k'ába' i luke u tojkáno'b

Si mach ajnék u na'k'ába' ni noj sólo' k'ába', ¿chúxu k'ába' yaxé a wi'bén?

Yuxé ti _____

¿K'iní ke' ts'ibkák ni na'k'ába'? ¿Chuxtubá?

¿Chuxtubá a wire' ke' uyúte ni sólo' k'ába'o'b?

K'ajti'ín ke'...

Ni **sólo' k'ába'** ta luke yuxé **timinkáno'b** jin unk'é jun ko ts'ibkán, ka tusuták uts, kachikamba cha'chikoné ke k'ini ajnék.

Tamá ni sólo' k'ába' k'ini ts'ibkák:

Unp'é na' k'ába' o uk'ába' ta sólo' k'ába'.

Ajnék tusú ni elementujo'b, ka' k'ába', uk'ába'cha'chikóne i upéte luke yuxé iajné tan sólo' k'ába'.

Nuk sólo' k'ába'o'b, dependiénduchi kámba, puede ke ajnék t'o mas ts'íbi ts'ají: jip'ekajo'b, númerojo'b tusutako'b, k'in kaora a úti man, uk'ába' ni institución o empresajo'b, k'in kaora a úti man, *etcétera*.

Nuk sólo' k'ába'o'b utuskáno'b dependiénduchi káche' uxé tik'inilesínte, che'chi tusutáko'b ka' noj alfabétu, *etcétera*.

Ni eleméntujo'b ke ya'an tan nuk sólo' k'ába' i u na' k'ába' a úti ta uchén u patán. Ka' jínda: Sólo' k'ába' ta k'oté, uyirkán ka'ini k'a yina'tíntik jitújka i kaxunéjo'b a k'otíjo'b tan ebentu i ni elementu ke uyirkáno'b uk'ába'jo'b ni ixíko'b i yiníko'b; sólo' k'ába' ta jin u lóntintejo'b, kiní ta chinkák kaxunéjo'b i jitukájo'b ya'an tijo'kán tan unp'é ebentu i ni elemntujo'b ke u tuskáno'b uk'ába'o'b.

Tsikí i chinén káche' uyirkán k'a útik ni sólo' k'ába'.

Ijtoña uchén patán tan unp'é koperatiba koyúte buk i cha'chikoné ke uk'inkán tan ukijí. Uné uchen ni sólo' k'ába' ta upéte luke a úti tan jínba mes i u ts'ibin jip'eka yuxé tichonkán káda junp'é.

Mach bayoché jínba patán ke uk'atbínte. Lotín u chen ni sólo' k'ába'.

I'ben unp'é uk'ába' ni koperatiba.

¿Chúxu produktu uyúte tan koperatiba? Ts'ibin 12 produktujo'b.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

---

8. _____

9. _____

10. _____

11. _____

12. _____

¿Kámba na' k'ába' yuxé tikijó uts t'o jinbá sólo' k'ába' ke yaxé a chen?

- a)** Sólo' k'á'ba ta luke yuxé timinkán
- b)** Sólo' k'ába' taj patáno'b
- ch)** Sólo' k'ába' ta titojkán

¿K'iní ke a ts'íbin kámba k'in a úti ni sólo' k'ába'? Toj o mach toj,
¿chuxtubá?

Ts'ibin yidá ni a sólo' k'ába'.

Produktujo'b

Jip'éka

Luke u tojkán

Ususchinén i ususts'íbin a ts'íbi' ts'ají.

Chinén ke tan a ts'íbi' ts'ají ajnék jindajo'b:

- Uk'ába' ni koperatiba
- U na'k'ába' ni sólo' k'ába'
- K'in ta jínba mes ke a úti
- Mach a navesán niunp'é produktu ke a wirí ke yaxé a ts'íbin.

Ts'ajkún luke a ts'íbi.

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

Akiususchiní t'óko'b tan jínba leksiónda un'p'é jok'óm i un'p'é sólo' k'ába' ta luke yuxé timinkán. ¿Awó a wiré' chap'úxp'e káche'an a junp'e nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b?

Jok'óm

Sólo' k'ába' ta luke
yuxé timinkáno'b

Ts'íbin i ts'ajkún.

¿Chúxune a chinén ke majch'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kídá uk'inilesínte a júmp'ejo'b?

¿Chúxtubá u ts'ibkán?

Leksión 3

Luke upi'tínte kinkákob:

- ✿ Utsiké' luke yo uyire' chúne ajnék tan u juní ch'okajló' tikínder te' uch'íje k'a yina'tíntik chúne yo uyiré'.
- ✿ Uch'imé' tan uk'ajalín káche' ajnék tusú u juní ch'okajló' tikínder k'a yina'tíntik káche' ts'ibí.
- ✿ Uyina'tán ánteke tsijkák chúne ajnék tan u juní ch'okajló' tikínder.
- ✿ Uchen tsik muk' t'o chajaljín.
- ✿ Upojlén luke uyiré' i káche' ts'ibí ni pitsil k'ajalín.
- ✿ Uts'íbin pitsil k'ajalín ta bajká a pinkibí mu'tójo'b.
- ✿ Ususchinén i ususts'íbin ni pitsil k'ajalíno'b.
- ✿ Uususchinén káche'an ts'ibiták nuk konsonantejo'b simplejo'b t'o glotalisádujo'b: t/ t', ts/ ts', ch /ch', k/k',p/p'.
- ✿ Uchinén káche' tusuták ni ts'íbi' ts'ají (káche' ts'ibí tutojá).
- ✿ Uchinén luke yo uyiré' uchap'ermá ni ts'íbi' ts'ají ke a úti.
- ✿ Utotojchinén kache'án ni ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní yá'an uk'átin?

¿Chúxtuba k'inijo'b jínba júnda?

¿Kídá uk'inilesínte ni junlá ta káche'an yajtéjo'b?

Sákin tan a Pliegu jínba jun: "U juní ch'okajló' tikínder".

UJUNÍ CH'OKAJLÓ' TIKÍNDER

I.- UDÁTU NI CH'OKAJLÓ'.

1.1 Uk'ába' ni ch'okajló' (ch'ok xiók):	Ijflor de Luna Palmas Izquierdo	Uyedá:	Uxuxjap'.
1.2 K'in ke apinkibí:	25 ta diciembre ti 2004.	Tel:	5559810453.
1.3 Ya' kajá:	bij tisedru. Centru, Tabasku.	Tel:	5559810453.
1.4 Si k'ini jo'kák:	Ajpéku' Palmas Zarza		

II.- DÁTU TA U PÁPOP'.

2.1 U pap:	Ajpéku' Palmas Zarza.	Uyedá:	24 jap'.
Kajundá ya'an ukinjün:	Sekundaria.	Upatán:	Ajchera otót.
Uná':	Ijnáti' Izquierdo de Zarza.	Uyedá:	24 jap'.
Kajundá ya'an ukinjün:	Sekundaria.	Upatán:	Ijchuy.
2.2 Konéja'b ya' kajá t'o ch'okajló' (ch'ok xiók).			
T'o upáp (✓)	T'o uná' (✓)	T'o utsukúno'b (✓)	T'o unoxi'pápop' ( )
T'o utsukúno'b ( )	T'o uprimujo'b ( )	T'o kachikóne ( )	Upéte unéjo'b: 5
2.3 Tan familija'o'b ya'an koné k'ojó t'o :	Nuk'k'us ( )	Uch'chij ( )	i chustitákune:

III.- KÁCHE' A KUXLÍ TE' MACHTÓ A PINKIBÍ I TE' A PINKIBÍ.

3.1 T'o ts'isá uts (✓)	Ts'isá t'o ukojolán ( )	Iri kámbo:
3.2 Apinkibí uts (✓)	Apinkibí t'o ukojolán ( )	Iri kámbo:
3.3 Subsá t'o chu' (✓)	Jip'éka k'in?: unjap'.	
3.5 Subsá t'o mamila ( )	¿Jip'ék'a k'in?:	

IV.- KÁCHE' UCH'IMBLÉNUBA NI CH'OKAJLÓ' O CH'OK XIÓK T'O ULÓTO'B.

4.1 ¿Uchén alás i ulotin jínba patán ke uchén utsukúno'b i upéte bajká kajá t'o uné?	Toj (✓)	Mach toj ( )
4.2 ¿Ka'ora ukirintinte t'o uná' o upáp ni ch'okajló' (ch'ok xiók)?	Te' uyoché k'in i uik'uyán.	

V.- KÁCHE'AN TICH'ÍJE NI CH'OKAJLÓ'.

5.1 Uchinkán k'a mach tan an uk'ajalín:	Toj ( )	Mach toj (✓)
¿Kámbo?: Tan utí' ( )	Tan uchikín ( )	Tuyák'o ( )
5.2 K'ojolán ke ajní t'o:	Tiwá.	T'o cha'chikidá:
5.3 Medisina ke ulaj chopesán upichí:	xxxxxxxxxx.	
5.4 Uyedá ke u yiré' ke yuxé u k'iné'ubá:	Cha'jap'.	
5.5 ¿Jip'éka orajo'b uwiyé ni ch'okajló'?	10 orajo'b.	Káche'an uwiyé: uts uwiyé (✓) Mach uts uwiyé ( )

VI.- KÁCHE'AN TI CH'ÍJE UYÁK'O I KÁCHE' UCHÉN TS'AJÍ.

6.1 ¿Kámbo uyedá utik'í ximbá?	Unjap'	¿Kánba uyedá utik'í ts'ají?	Cha'jap'
6.2 Kámbo uk'ib u k'inilesán:	Noj (✓)	ts'ej ( )	Mach yuyí kámbo:
6.3 Iri unlip' káche' uchen ts'ají ni ch'okajló':	Utik'é' ts'ají uts, péru mach tan ts'iki luke uyiré'...		

VII.- KÁCHE' UYAJNÉ UKUXLÉ: (jot'in t'o unp'é X koyiré'ob káche'an uyajté ni ch'okajló')

Ukúkunuba ti ka'b (✓)	warre t'o úk'e ( )	Púru kirix ( )
Uyixinuba tan ts'en ( )	Uljaj k'uxé' uyich'ik (✓)	
Uljaj choké' u k'uxbitáj (✓)	Uljaj mats'in una'ni'k'ib ( )	

AJPÉKU' PALMAS ZARZA

Uk'ába' i u jot'óm bajká u kirintán.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Kaxtubá a wiré' ané k'a tubá jínba júnda?

¿Ta kaxuné u ts'ajkínte?

¿Chúxtuba uyúte ni junlájo'bda?

Tsikí ts'íkí ni ts'íbi' ts'ají.

Ts'íbin tan rayajo'b chúne uyire' wiréka a júnpe luke uk'átinte.

¿Chúxune yo uyiré ni ch'ok ts'ají a tirí te' machtó a pinkibí?

¿Chúxune yo uyiré' si u ch'imblomba t'o u loto'b?

¿Chúxune yo uyiré' te' a pinkibí?

Ts'ajkún i irí luke a chí.

Ts'ibin tan raya luke a k'atbinte.

¿Ts'ibin chutákune uyirkán k'a ts'ibintik ta ni a wajló?

¿Kámba dátujo'b yuxé tits'ibkán tan dátujo'b?

Sákin tan Pliegu jínba jun: “U juní ch'okajló' tikínder” i chen luke tan jínba pajinadá a wirbínte.

UJUNÍ CH'OKAJLÓ' TIKÍNDER			
I.- UDÁTU NI CH'OKAJLÓ'.			
1.1 Uk'ába' ni ch'okajló' (ch'ok xiók):	Ijflor de Luna Palmas Izquierdo	Uyedá:	Uxuxjap'.
1.2 K'in ke apinkibí:	25 ta disiembre ti 2004.	Tel:	5559810453.
1.3 Ya' kajá:	bij tisedru. Centru, Tabasku.	Tel:	5559810453.
1.4 Si k'iní jo'kák:	Ajpéku' Palmas Zarza		
II.- DÁTU TA U PÁPOP'.			
2.1 U pap:	Ajpéku' Palmas Zarza.	Uyedá:	24 jap'.
Kajundá ya'an ukinjún:	Sekundaria.	Upatán:	Ajchera otót.
Uná':	Ijnáti' Izquierdo de Zarza.	Uyedá:	24 jap'.
Kajundá ya'an ukinjún:	Sekundaria.	Upatán:	Ijchuy.
2.2 Konéjo'b ya' kajá t'o ch'okajló' (ch'ok xiók).			
T'o upáp (✓)	T'o uná' (✓)	T'o utsukúno'b (✓)	T'o unoxi'pápop' ( )
T'o utsukúno'b ( )	T'o uprímujo'b ( )	T'o kachikóne ( )	Upéte unéjo'b: 5
2.3 Tan familiajo'b ya'an koné k'ojó t'o : Nuk'k'us ( ) Uch'chij ( ) i chustitákune:			
III.- KÁCHE' A KUXLÍ TE' MACHTÓ A PINKIBÍ I TE' A PINKIBÍ.			
3.1 T'o ts'isá uts (✓)	Ts'isá t'o ukojolán ( )	Irí kámbe:	
3.2 Apinkibí uts (✓)	Apinkibí t'o ukojolán ( )	Irí kámbe:	
3.3 Subsá t'o chu' (✓)	Jlip'éka k'in? unjap'.		
3.5 Subsá t'o mamila ( )	Jlip'ék'a k'in?		
IV.- KÁCHE' UCH'IMBLÉNUBA NI CH'OKAJLÓ' O CH'OK XIÓK T'O ULÓTO'B.			
4.1 Juchén alás i ulotín jínba patán ke uchén utsukúno'b i upéte bajká kajá t'o uné? Toj (✓) Mach toj ( )			
4.2 JKa'ora ukirintinte t'o uná' o upáp ni ch'okajló' (ch'ok xiók)? Te' uyoché k'in i uik'uynán.			
V.- KÁCHE'AN TICH'ÍJE NI CH'OKAJLÓ'.			
5.1 Uchinkán k'a mach tan an uk'ajalín: Toj ( ) Mach toj (✓)			
JKámbe? Tan uti' ( ) Tan uchikín ( )	Tuyák'o ( )	T'o cha'chikidá:	
5.2 K'ojolán ke ajní t'o: Tiwá.			
5.3 Medisina ke ulaj chopesán upichí: xxxxxxxxxx.			
5.4 Uyédá ke u yiré' ke yuxé u k'iné'ubá: Cha'jap'.			
5.5 Jlip'éka orajo'b uwiye ni ch'okajló'? 10 orajo'b. Káche'an uwiye: uts uwiye (✓) Mach uts uwiye ( )			
VI.- KÁCHE'AN TI CH'ÍJE UYÁK'O I KÁCHE' UCHÉN TS'AJÍ.			
6.1 JKámbe uyedá utik'í ximbá? Unjap' JKánba uyedá utik'í ts'ají? Cha'jap'			
6.2 Kámbe uk'ib u k'iníesán: Noj (✓) ts'ej ( ) Mach yuyí kámbe:			
6.3 Irí unlip' káche' uchen ts'ají ni ch'okajló': Utik'é' ts'ají uts, péru mach tan ts'ikí luke uyiré'...			
VII.- KÁCHE' UYAJNÉ UKUXLÉ: (jót'in t'o unp'é X koyire'ob káche'an uyajté ni ch'okajló')			
Ukúkunuba ti ka'b (✓)	warre t'o úk'e ( )	Púru kirix ( )	
Uyixinuba tan ts'en ( )	Uljaj k'uxé' uyich'ik (✓)		
Uljaj choké' u k'uxbitáj (✓)	Uljaj mats'in una'ni'k'ib ( )		
AJPÉKU' PALMAS ZARZA			
Uk'ába' i u jot'óm bajká u kirintán.			

Nits'í t'o unts'ít raya uk'ába' ni k'ewilé i ni ts'ají ke u pojlínte.

**Káche' u
ch'imblénuba
ni ch'okajló' t'o
u loto'b**

K'ába', k'in ta
pinkibí, kidá kajá

Uyedá te u tik'e' ximbá
i ts'ají, káche' uchén
ts'ají, kánba k'ib uk'iné'

**Kache'
uchén mobé
u uyák'o i
úchen ts'ají**

Ts'isá, k'ojó tan
ts'isá, Pojlayá, subsá

**Kache'
uyajné
ukuxlé**

**Datu ta u
pápo'p**

Te' uk'ojolán, u
chópe u pichí, u
ora ta wiyík

Kajudá ya'an kinjún, u
patán, uyedá, kónejo'b
ya' kajá t'o uné, yiniko'b o
xiktako'b ke k'ojoro'b

**Káche'an
tich'íje ni
ch'okajló'**

**Káche'
a kuxlí te'
machtó a
pinkibí**

Uchén alás i ya'chían
ka'an usukúno'b, u chen a
las t'o u pápop

Mach nu'uts ukuxlé: uk'uxe'
uyích'ík, púru kiríx, majyo
k'ux, etcétera.

**Udátu ni
ch'okajlo'**

K'ajti'ín ke'...

Ujuní ch'okajló' tikínder jin unk'é jun ke uyiré' upéte kache'an ni ch'okalo'ke ya'an tikínder.

¿Chuxuné ya'an tamá ni ujuní ch'okajló' tikínder?

Jínba ts'íbi' ts'ají uyir'bénét kache'dá acherbén u junlá ta káche'an uyajté ni a ch'okajló', k'a te' uxé tíoche tikínder, nij ye'jún uyina'tán uk'ába' ni ch'okajló', uyedá, k'in ke a pinkibí, uk'ába' bij ka kajá i u númeru ta telefonu ta uytót si púru k'iní jo'kák.

Che'chi u ts'ibkán uk'ába' u papo'p, kájunda ya'an ukínjún i kámbe u pataní'b. k'iníchi ke írkán kaxunéjo'b ya' kajá tan jinchibá otót ka kajá ni ch'okalo'. Ka'iníchi, írkák káche' a ch'íji te' machto a pinkibí i te' a pinkibí, k'a chinkák si a chiji uts te máchto a pinkibí, si jinbá k'in ke a pinkibí uts a pasí upéte o si te' machto a pinkibí, a k'ojolí.

Ka'iníchi írkák si ni ch'okajló' chíji t'o u pa' chu' o a ch'íji t'o *mamila* i asta jip'éka uyedá u walíktí. Kaíníchi ts'ibkák káche' uyajté ni ch'okajló' t'o upéte bajká ya' kajá t'o; si u chen a las t'o usukúno'b i t'o upéte jin ya' kajá tan uytót.

Ta tixupó jínba ts'ajída, írkák kámbe ora ni u pap o na' uyirán ni ch'okajló' ta uchinén káche' ya'an ukíné' o chuné yo.

Tsik muk'

Tsikí ni ch'ok ts'íbi' ts'ají ka' u na'tán apixán.

- a) Jínba ixík púru ti'i u pixán. (ch'ajaljín)
- b) Mu'to ku'bé te' ya'ánonla tits'ají. (tem tem)
- ch) U tisí upéte luke yuxé tik'inkán ta ni jo'yán (ch'ajaljín)
- d) Kilotínet chiká. (tem tem)

¿Chúne yo uyiré'ni ch'ok ts'íbi' ts'ají **a** i
chúne yo uyiré' ni ch'ok tsíbi' ts'ají **d**?

¿Si a tsiké' upéte t'o jinchiba k'áyib t'an
jínchi uyiré' wiré?

¿Chúxtuba te' u tsijkán unp'é ts'íbi' ts'ají
k'iní k'í'bénla uts ni k'áyib t'an?

Awí ke'...

Te' uyúte tsik muk',
uyirkán k'a i'bíntik
u muk'án yokoné ni
t'an, k'a ch'ímkák tan
k'ajalín luke uyiré'
ni tsik.

Si p'ísíntik unlip'
ni bits'ají, yuxé
tiubkán yokoné
ká'chi u ts'ajkínte,
u na'tán pitsí pixán
te' uyúte t'an i uyiré'
kidá ubisán siknu
ta puntujo'b, haíni
upétejo'b ni yiníko'b
yuxé tikolobán
uyubínob ni ts'ají.

Tsikí muk' ni ts'íbi' ts'ají, kirintán k'aa wiré' uts ni t'áno'b.

Najtikí chen tsik a juntumá k'a a chen praktiká i k'a ach'é tan a k'ajalín ni ch'ok ts'íb.

Pitsil k'ajalín ta káche' achén k'ux uts

Ojni kinoxí'pap uyiré ni pitsil k'ajalíno'b.

Kinoxí'pap uk'ába' Ajtíbu'. Ya'an k'in uyúk'e te uyirbénon ni pitsil k'ajalíno'b. Puro noxíp' i mach utotoj ubí te a kipékin. Te a kipékin muk' jínba ora uyubín. Uné púru yuyí ik'pitsil k'ajalín. y kiné máchto nunójon jímbe k'in.

—Mach xíket a k'uxé' ni tikiw waj —uyirbón te' ya' chumú.

—Anteke a k'uxé' sis-esán, si tikiwtójo'b. Kaíni mach axí tixupó a wej. Machaxí tip'áte. Maxík tip'áte sep'. Mach ak'uxé' tikiw cha'chikóne.

Akich'e' tan kik'ajalín káche' akichén tsik uts

	Kaíni	Mach kaíni
Jankich'í tan kik'ajalín chúne uyiré' ajúnp'e ch'ok ts'ají.	☐	☐
Tsis a kichiní uyúte luke uyiré'ob tan cha'p'uxp'e ch'ok ts'ajíjo'b.	☐	☐

Tsikí “Pitsí upixáno'b”, tan Jun ta titsijkán i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik.

- Tsikí ch'ijka'b ni ts'íbi' ts'ají i ts'akin chúne uyiré'.
- Kirintán k'a a wiré' uts ni t'áno'b.
- Tsákin ni lip' t'an o xot' t'ano'b ke a k'upi i na't'in tsikí k'is muk', boyóm, kirix i t'o atse'níb a t'an k'a a wirbén ni lotobé luke achiní k'a pitsi ni ts'íbi' ts'ají.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají, kámbe pájina axé apojlén i kóne uchí i kóne uts'íbi tiyokot'án. Upéte luke airkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

Uts k'in kinoxi'páp...

¿Chúne achén
dayidá yajló'?

Puej a tirón
kik'atbénet
pitsil k'ajalíno'b,
ya'anon tibúya
t'o kajló'.

K'adios achí k'a a i'bón
jínba pitsil k'ajalín,
yikírbén kiyajló'.

Yíki ts'íbin k'a a síjben.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúne uk'átin ni térom ajló'?

¿Chúxtubá k'ini ni pitsil k'ajalíno'b?

¿Kídá a k'átin o a wík'é' ni pitsil k'ajalíno'b?

Tsikí i chinén jínba ts'íbi' ts'ajída.

Pitsil k'ajalín ta untú ajajló'

Kiyajló', si yáxe tiák'ot tan kaj a kirbénet k'a sujwinéket sep' tan otót. Si a pámi a lóto'b numsen uts t'o unéjo'b, k'a mach ajnék búyajo'b.

K'ajtiín luke u numsí ni uyajló' Ajpéku', ke por ubixé tan ák'ot ti Mukté' a kunkí t'o untú noj kirix bek'ét, k'a uyu'bé u t'an ni u lóto'b i mach uyu'bí u t'an upápop'.

Awíchi k'a a pap mach axí u chinén por kinéla i kiné mach ko k'a cherbíntiket cha'chikóne t bij. Awíchi k'a, se'ma ané a kimina'tánet ta kuxlékon, k'a pásikonla tupámi, kik'ajalín mach tutojá te' apáse t'o a lóto'b.

Ts'ibin kámaba ts'ají mach navesíntik k'a ts'ibkák tan jínba ts'íbi' ts'ajíjo'b.

Nits'í t'o unts'it raya nuk kolumnajo'b ke jin ubisán.

**Ya'an tamá unp'é
ts'ajilí luke untú
u numsí.**

Awíchi k'a a pap machaxí u chinén por kinéla i kiné mach ko k'a cherbíntiket cha'chikóne tibij. Awíchi k'a, se'ma ané a kimina'tánet k'a kuxlékon, k'a pásikonla tupámi, kik'ajalín mach tutojá te' a páse t'o a lóto'b.

**Bajká uyirbinte
ni pitsil k'ajalín k'a
mach u numсэн
cha'chikóne.**

K'ajtiín luke u numsí ni uyajló' Ajpéku', ke por ubixé tan ák'ot ti mukté' a kunkí t'o untú noj kirix bek'ét, k'a uyu'bé u t'an ni u lóto'b i mach uyu'bí u t'an u pápop'.

**T'o ch'ajiljín uyirkán
k'a maxík tinumé
cha'chikoné.**

Kiyajló', si yáxe tiák'ot tan kaj a kirbénet k'a sujwinéket sep' tan otót. Si a pámi a lóto'b numсэн uts t'o unéjo'b, k'a mach ajnék búyajo'b.

K'ajti'ín ke'...

Unp'é pitsil k'ajalín jin unp'é ts'íbi' ts'ají ke uk'íneo'b nukáj t'ibirájo'b k'a uyirbéno'b ubijch'óko'b o terom aj ló'o'b i terom xióko'b kache'da yuxejo'b tikuxtéjo'b uts, kache' uxéjo'b tikajté t'o u loto'b, i káche' uxéjo'b tiajné tan ukijí.

Nuk pitsil k'ajalíno'b ke uk'íneo'o'b nukaj yokot'áno'b ya'ánt'o jímba ts'ají:

- ◆ Kaxtubá utusbínte i pitsil k'ajalín
- ◆ Luke u numsí untú k'a ch'ímkák ka' ejemplu
- ◆ Írkák t'o ch'ajiljín ni pitsil k'ajalín

Ni kómer ts'ají tan pitsil k'ajalín utí'kán tiirkán ta ubich'ok yiník o ixík, uyirkán luke mach yo ke' numík, u ts'ajkínte luke untú u numsí i t'o ch'ajiljín u írkán upéte luke yuxé tiuté k'a mach numík cha'chikoné.

Chen luke ya'anet tiirbínite k'a a ts'ibin unp'é pitsil k'ajalín.

Najtikí pití tan a k'ajalín kache'dá yaxé a ts'ibin ni a pitsil k'ajalín.

¿Chuxuné awó k'a u toesán t'o pitsil k'ajalín ni térom ajlo'
i térom xiók? Ts'ibin:

¿Kaxuné yaxé a ts'ibén jínba pitsil k'ajalín?

Ts'ibin unlip' luke u numsí untú, ke yaxé a k'inelesán ka' ejemplu.

Ts'ibin chap'é ch'ok ts'ibi' ts'ají ke yaxé a k'ine' ta t'an ta u
ch'ajalesán pixán:

**T'o luke jin uyiré' najtikí ts'íbin a
pitsil k'ajalín.**

A large, blank, lined area for writing, resembling a notebook page. The lines are horizontal and evenly spaced. The left edge of the page has a series of small, circular punch holes. The right edge of the page is decorated with a vertical strip of yellow and white geometric patterns.

Ususchinén i ususts'ibin ni a ts'íbi' ts'ají.

Chinén ke' tan ts'íbi' ts'ají a wire':

- kaxuné a ts'íben ni pitsil k'ajalín
- luke u numsí untú
- ni t'an ta u ch'ajalesán pixán

Ts'ajkún luke a ts'íbi.

Luke achinén tan ajunp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

A kiususchiní t'óko'b tan jínba leksiónda ujuní ch'okajló' tikínder i unp'é pitsil k'ajalín. Awó a wire' chap'úxp'e káche'an ajunp'e nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b.

Ujuní chokajló' tikínder

Pitsil k'ajalíno'b

Ts'íbin i ts'ajkún.

¿Chúxune mach a chiné ke ya'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kidá uk'inilesínite ajúmp'ejo'b?

¿Chúxtuba u ts'ibkán?

Káche' u ts'ibkán uts kit'anla

Tsikí i chinén kache' u ts'ibkán ni t'ano'b.

Chen kopiá ni t'ano'b ka' k'ini.

p	p'

ts	ts'

k	k'

t	t'

ch	ch'

Ts'iktesán ni ch'ok ts'ibi' ts'ají t'o noj t'an ke uyire' tutojá.

Ch'uch'un uts noj _____ ke a mísi.

pos

po's

Jínba jut te' mach uts k'a ya'an _____ .

t'ojó

tojó

Ajrafa' mach _____ tan otót ko kinkán jun.

ts'up

tsup

Ni _____ ya'an tuche'jpá presidencia.

chuj

ch'uj

Mach xíket tan jínba bij puru _____ .

k'un

kun

Utsuschinén kache' a chi.

Tsikí ni ts'ibi' ts'ají.

K'ajti'ín ke'...

Nuk t'áno'b ke mú'to a ts'íbin ubisán konsonantejo'b glotalisadujo'b.

Tamá ni yokot'an a kipojlénla chap'uxp'é konsonantejo'b ke ya'achián ukonsonantejo'b glotalisadujo'b:

p / p' t / t' ts / ts' ch / ch' k / k'

Te' yirkán ni konsonantejo'b glotalisadujo'b un m'ike'ubá ni luk'ub, u xot'é'ubá ni t'an ka' te' uk'inkán ni noj *letra* **p'** uyirkán: **p'os**.

Tamá jínba konsonante ke mach um'ike'ubá ni luk'ub te uyute t'an, uk'ába' konsonantejo'b simplejo'b, ka' noj **p** te' uyirkán: **pos**.

Te' u ts'ibkán ni konsonante glotalisadujo'b, a kichinénla kámbajo'b k'a unejo'b uk'ínilesano'b chep'é letrajo'b ka' **p'os: p'**, i ni simplejo'b sema' unp'é ka' **pos: p**.

K'ini ts'ibkán tutojá nuk letrajo'b, *simple* o glotalisadu, k'a kinkák uts luke yo uyire' kits'ibi' ts'ajijo'b.

**Tsakin tan a jun ta titsijkán uxp'é
t'ano'b ke ubisán konsonántejo'b
ke ya'an tik'itkán i ts'ibino'b
tan *raya*.**

p

p'

t

t'

ts

ts'

ch

ch'

k

k'

Tsikí muk' ni t'áno'b k'a ubkák káche' uyirkán.

Kichinén luke akikiní 1

Kiususchinénla

Sákin tamá noj kuadru ta letrajo'b uk'ába' ni ts'ibi' ts'ají peru chinkák kache' uyirbínite:

Jínba ts'ibi' ts'ajída uye'e' ts'ikí kache' ukínkán ta útik ni patán, ta útik maneja unp'é mákina, o ta tibusínite jun kachikídá:

o	k	a	j	l	i'	t	i	k	í	n	d	e	r	a	l	n	a	l	s	t	e	l
i	b	u	k	s	t'	i	k	í	l	i	n	s	t	r	u	k	t	i	b	u	a	k
k	i'	n	u	n	í	i	ch'	a	t	i	d	í	n	d	e	r	l	i	j	i	n	i

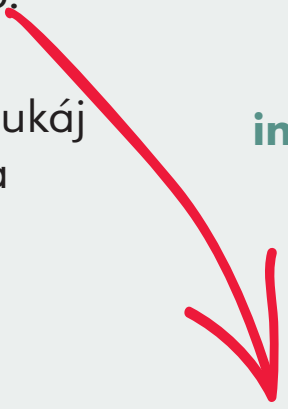
Jínba ts'ibi' ts'ajída ya' teketák tamá ts'ají ta u lótin mach untú yiníko'b o xiktáko'b k'a ajnéko'b tan unp'é ebentu o ke u woye'ubájo'b ka'an tírkán:

k	i'	n	u	n	j	o	k'	o	m	i	d	í	n	d	e	r	l	i	j	i	n	i
i	b	u	k	s	t'	i	k	í	l	i	n	s	t	r	u	k	t	i	b	u	a	k
o	k	a	j	l	i'	t	i	k	í	n	d	e	r	a	l	n	a	l	s	t	e	l

Jínba júnda uyiré' upéte kache'an ni ch'okaló' ke ya'an tikínder:

k	i'	n		s	i	y	ts'	a		n	a	l	s	a	t	i		í	n	d	e	r
l	n		t	r	i		k'	e	t	e	k		t'	i	k	í	l	s		n	a	k
u		j	u	n	í		ch'	o	k	a	j	l	o'		t	i	k	í	n	d	e	r

Nits'í t'o unts'ít *raya* nuk kolumna ke ya'an tinoj t'o jin ya'an tits'ej ka'chi uyire' uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají. Chinén ni ejemplu.

a)	Unp'é ts'íbi' ts'ají ke ya'an t'o: Uk'ába', Kache'dá uk'inilesínte.	jok'óm
b)	Unk'é jun ko ts'ibkán tusuták uk'ába' cha'chikoné, yiníko'b o xiktáko'b.	rekádu
ch)	Unp'é ts'íbi' ts'ají ke uk'íneo'b nukáj t'ibirájo'b k'a uyire'o'b kache'da yuxéjo'b tikuxtéjo'b uts, káche' uxéjo'b tikajté t'o u lóto'b.	instruktibu
d)	Unp'é ts'íbi' ts'ají ke ubisán.	solo' k'ába'
e)	Jínba ts'íbi' ts'ajída uyire': uk'ába' ni ch'okajló', k'in ke a pinkibí, uyedá, uk'ába' bij ka kajá, káche' a ch'íji te' machtó a pinkibí.	pitsíl k'ajalín
i)	k'iníchi ta: ilis <i>pelota</i> , k'ay o ta ák'ot, teatru, o ta a ts'íbinabá ta unp'é konkursu, <i>programa</i> ta kinjún.	ujuní ch'okajlo' tikínder
-

Tsikí ni ts'íbi' ts'ají i ts'íbin luke a k'atbín̄te.

Untú pap yuxé u ts'ajbén uyixók, ke' k'iní ajnék respetu t'ó nukaj
t'ibirájo'b ixuk'á u ts'ibin unp'é ts'íbi' ts'ají.

Ts'íbin kámba ts'ají mach navesíntik tan pitsíl k'ajalín.

Ts'íbin ni pitsíl k'ajalín.

Chinén ke' ni ts'íbi' tsájí ajnék t'o upéte ts'ají.

¿Uyiré' kaxuné utusbínte?

¿A wik'í un'p'é ts'ajilí luke untú u numsí o un'p'é ejemplu?

¿A wik'í t'áno'b t'o ch'ajaljín k'a ch'imkák noj pitsil k'ajalín?

Tsikí jínba ts'íbi' ts'ají i p'álin luke uk'átintejo'b.

NOJ KOMITÉ KE UCHEN KACHIKÁMBAJO'YÁN TAN MUNISIPIU Tİ "SENTRU" ULÓTIN

Upéte xiktáko'b i yiníko'b ke yójo'b
ajnéko'b tan un'p'é woyóm ta uchéno'b
ák'ot tan un'p'é grupu uk'ába'
"JUT BÁLUM"

Uk'inilesínte: Yiníko'b i
xiktáko'b de 16 a 25 jap'ob.

Ni yikóm yuxé tiúte jínba k'in ta
14 ta disiembre ti 2011.

Yuxé tits'ibkán i tibut'kán ni júno'b
jínba k'in ta 15 asta 19 ta nobiembre
de 15 a 18 órajo'b.

Otót ta kultura ke ya'an jínba bij uk'ába' Ajbenitu Juárez
númeru 122, ti Mukté ti Sabana. Teléfono: (993) 1 32 75 77

a) ¿Káxunejo'b ya'an tìlótinte?

---

b) ¿Chúxtuba ya'an t lótinte ni xiktako'b i yiníko'b?

---

ch) ¿Kídá yuxé uyubín ni yiníko'b i xiktáko'b ke yójo'b?

---

d) Si untú yiník o ixík uyolín u ts'ibinubá jínba k'in ta 23 ta nobiembre, ¿yuxé tich'imbíte u jun?

---

e) ¿Káxune ya'an uchén ni lotayá?

Irí luke a k'atbinte.

¿Kámba konsonántejo'b ya'an tan t'an tiyokot'an?

Mikí tan unp'é sírkulu nuk konsonántejo'b glotalisadujo'b.

pok'

chuy

p'ok

tsup

koj

ch'uy

tojó

t'ojó

k'oj

ts'up'

Ts'iktesán ni ch'ok ts'íbi' ts'ají t'o ni t'ano'b ke ubisán.

ch'ik

tul

t'ul

k'us

kus

ts'ak

p'om

tsak

chik

pom

1. Dayidá uk'uxón noj _____ .
2. A kubí ke' púru _____ chun kî.
3. K'ibí a kik'uxíla untú noj _____ tiorno.
4. Kîsukún púru _____ u jut t'ó kiné.
5. Si a núk'un _____ yaxé tik'ojolán.
6. Akiminí noj _____ k'a útik ni pik.
7. Ajnón t'ó naj _____ k'a kîpojlén kîbá.
8. Ya' kajáron tan noj otót ke ya' bonó _____ .
9. Uyúts'u ni _____ puru kólba.
10. Púru _____ uk'ib, a kire' ke' k'ojó.

Patán 2

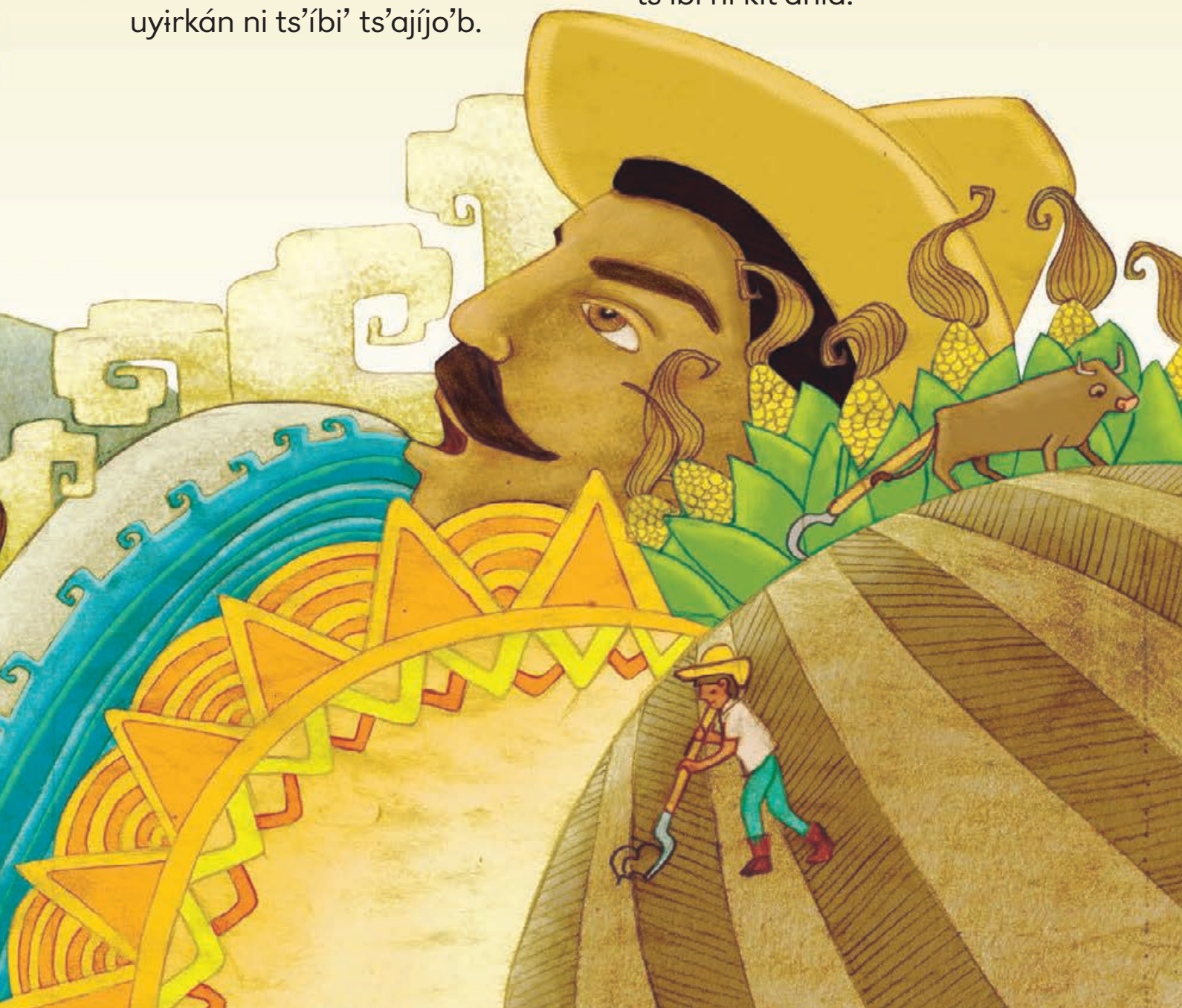

Ni térom xiók i ajlo' che'chi ajt'ibirá:

- Uyiré' t'o u ts'ib luke upáse tan uk'ajalín de luke uyiré' ke ya'an tan ts'íbi' ts'ajíjo'b.
- Uchinéno'b luke jin uyiré' tan ni ts'íbi' ts'ajíjo'b.
- Utsiké' muk' ni ts'íbi' ts'ajíjo'b k'a uyubín kídá ulip'iré' chúne uyiré'.
- Uchinén káche' ts'ibí i káche' uyirkán ni ts'íbi' ts'ajíjo'b.
- Uk'inilesán ni ts'ib: káche' uxé tiúte, káche' uts'ibkán i ususts'ibkák uts te' uyúte ts'ibí' ts'ají.
- Ucha'nunts'íbin i ususts'íbin ni ts'íbi' ts'ají peru ukirintán ke mach ulalaj ts'íbin k'a mach tsitík luke uyiré'.
- Uchinén chap'uxp'ilé kache' ts'ibí ni kit'anla.

Leksión 1

Luke upi'tínte kinkákob:

- ✿ Uchinén káche'an ni jun i retratu k'a a pojlén chune ya'an tamá ni pankarta.
- ✿ Uch'ime' tan uk'ajalín kache' tusú ni pankarta k'a uususchinén chúne yá'an tamá.
- ✿ Upojlén i u totojchinén luke uyiré' tan ni pankarta k'a uyina'tán chuxtubá k'iní i chúne uyiré'.
- ✿ Uchen tsik muk'. Uk'inilesán a jut ta a wiré'si moróx a jut o ch'ajá a jin.
- ✿ Uchinén luke ubisán ta tits'ibkán ni pitsil ch'ok ts'ají i ka' uyirkáno'b.
- ✿ Uts'íbin ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b i ka' uyirkáno'b t'o otro uk'ába' peru ke jínchi yo uyiré'.
- ✿ Ususts'íbin káche' uts'íbinte tutojá ni ch'ok pitsil ts'ají ke a úti.
- ✿ Uchinén káche' tusuták ni ts'íbi' ts'ají (káche ts'íbí tutojá).
- ✿ Uchinén luke yo uyiré' uchap'ermá ni ts'íbi' ts'ají ke a úti.
- ✿ Utotojchinén kache'án ni ts'íbi ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

Ku nits'i i tsikí chúne uyiré'.

¡Chinén kinoxí'ná' nánti yá'an yiníko'b i xiktáko'b!, chuxuné yá'an uchéno'b, u tiséno'b unk'é noj pankarta.

U ák'ot ni kits'ajíla... Ni t'an t+tyokot'an jínchi a tsijbintikonla... ta k+iyajtéla i ya' kuxú tamá k+no' na'ka'bla.

Utschi kaíni kiyoj xiók, ba'a ya'an unp'é totojts'ají ke u jápin kit'anla.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní u tsiké' ni ch'ok xiók?

¿Chúxtuba k'inijo'b jínba ts'íp'op'da?

¿Kámba láu o kídáchi uk'inílesínte ni pankartajo'b?

Sákin tan Pliegu jínba jun:
pankarta “Jo’yán ta kits’ajíla...”.

Ujo’yán ni t’an

Ta upéte t’áno’b ti yokot’an
tan na’káj ti Tabasku.

ARTÍKULU UXP’É. Ni t’áno’b ti yokot’an, ya’chiáno’b ka’ unp’é
noj na’matini ta kiyajtéla i káche’útik ni t’an tan noj na’ká’b.

Mach kinayesánla ni kit’ánla,
kola kikuxtesánla

Ánteke a tsiké', p'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

Chinén ni bono'júno'b i ts'ajkún, ¿chu ts'ají a wiré' ke u tisén jínba pankarta?

¿Kaxuné a wiré' ke a tusbíntik ni pankarta?

Tsikí ts'íkí ni ts'íbi' ts'ají.

Jót'in t'o unp'é ✓ si Toj o Mach toj.

	T	Mt
Ni ts'íbi' ts'ají uyiré' ke ni t'an ti Tamaulipa mach u na'táuba.		
Ni t'ano'b ti yokot'an ya'chiáno'b ka' unp'é noj na' mátiní ta kiyajtéla i por káche' uyúte ni t'an.		
Yuxé tiajné unp'é jo'yán ta tiúte uk'inijé ni t'áno'b ti Tabasku.		
Ni artíkulu 3 uyiré' káche' uyúte joyán ti Tabasku.		
Ni pankarta uyiré' k'a u chen lotóm a kiné' otro t'áno'b.		
Tan pankarta u lótin ni xiktáko'b i yiníko'b u chéno'b ts'ají i uk'inilesán u t'an.		

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Kámba u na' k'ába' ni pankarta?

¿Kámba lip' ts'ají tan upéte artíkulu 3 uyiré' tutojá?

¿Káche' uyirkán ke ya'an uyajté ni yokot'áno'b ka'chi uyiré' ni artíkulu 3?

¿Tan pankarta chuxtubá ulótinte ni xíktáko'b i yiníko'b?

Chinén ni ts'íbi' ts'ají i p'álin luke uk'átinte.

Ujo'yan ni t'an
Ta upéte t'áno'b ti yokot'an
tan na'káj ti Tabasku.

ARTÍKULU UXP'É. Ni t'áno'b ti yokot'an, ya'chiáno'b ka' unp'é
noj na'matini ta kiyajtéla i káche'útik ni t'an tan noj na'ká'b.

Mach kinayesánla ni kit'ánla,
kola kikuxtesánla

¿Chúne u chinkán ke' jínchi ya'an tamá ni ajunk'e pankartajo'b?

- a) Uyúte anunsiá chuxtitakuné
- b) Uyúte felisitá ni xiktáko'b o yiníko'b
- ch) Uyirbínite o u lóntinte ni kijíjo'b

Tan pankartajo'b a kipojlénla ts'íbi' ts'ajíjo'b:

- a) Púru suktámo'b
- b) Cómo'b
- ch) Támo'b

¿Tan kámba materialo'b uyúte ni pankartajo'b?

- a) Tan unk'é ch'ok jun ta ts'ib
- b) Tuyo' nok' o pimir nok' i tan jun
- ch) Tan parét'

¿Kámba ts'ajíjo'b uyiré'ob ni pankartajo'b?

- a) Uyirkán se'ma jínba ts'ajilí
- b) Uyirkán ts'ajilíjo'b taj kinjúno'b
- ch) Uyirkán cha'chikámba ts'ajilíjo'b

**Mikí tan unp'é sÍrkulu
ni ts'íbi' ts'ajíjo'b ke
uyajné tan unk'é
pankarta.**

**JÍNBA INSTITUTU KO KÍNTESÍNTE NI AJT'IBIRÁJO'B
TAN NA'KA'BDA TÍ TABASKU T'O UPÉTE DIREKSIÓN KE
UCHÉNO'B PATÁN TA TUBÁ CHE'CHI JINBAJKÁ YO K'A
ÚTIK UTS PATÁN T'O KOORDINASIÓN
TA TIYE'KÁN JUN TIYOKOT'AN**

U JOK'E'OB

Jínba xiktáko'b i yiníko'b ke yo ajné
koxé ti yíjkán k'a ajnéko'b, ka' aj
Ye'jun ta Mulpatán ti Yokot'an, k'a u
ye'bén tsik, t'an i ts'ib ni
Ajt'ibirájo'b ke ya'an 15 jap' uyedá i
che'chi si ch'upímo'b...

Luke uk'atbinte i ajnék tubá:

- a) Ajnék t'o 18 i 44 jap' de uyedá.
- b) Ajnék ukinjún asta t'o *bachiller*.
- ch) Ke uchén tsik, ts'ib i usolé' sep'
ni t'an tiyokot'an.

Jínba k'a k'atbintik cháchikone si yuyí ni yokot'an, xík jínba k'in: ta
21 ti juniu asta a 09 de juliu, jínchiba jap'dá.

De 9:00 a 14:00 orajo'b, jínba k'in lunes asta biernes

Ubín ts'ají tan Koordinasió n ta *zona*, tan *Plaza* comunitariajo'b ka kajáret i tan
koordinasió n ta tiye'kán jun tiyokot'an ti IEAT, ke apojlén ti Av. Gregorio Méndez
núm. 3303, tan kolonia ti mukté,
tan ranchu, tánchi ki na'kájla Ti Tabasku.

O chen ts'ají ti 3 51-00-35, 3 51-04-09 y 3 51-00-35,
t'o jínba número ke u chanumsén 508.

Correu electróniku: yokot'an_tab@hotmail.com

Mári':

Yakixé kichinén a noxi'páp ke k'ojó, ixuká a
kik'atbénet k'a ik'i te' u jínch'knán a chen
jínba patán ke a kisolbénet:

- Juts'bén uts ni ubuk a ch'ok íts'ino'b;
mach a wik'é' unté' ni nok' ke upáse
ubóni t'o ni sisik nók'o'b k'a mach u laj
pi'chínubájo'b.
- Te' a supsén, mísín ni otót, ik'i ni
chumlibá uts ko yajné i che'chi ni alás
ta a wits'ino'b.
- Te' mu'uyoché k'in k'uxnésán ni ch'ok
múlu'o'b, ch'ok píyo'o'b, ch'ok pátu'o'b i
ch'ok chitámo'b.

Ana'

Sólo' k'ába' ta luke yuxé timinkáno'b

- Jonts'it tik'in na'ja'áso'b
- Chap'é ch'ok ch'um
- Ux-xót' ts'in
- Ch'ap'é bojte'ích
- Chak'é uyopó ij ek'
- Uxtúch' na' ch'ok ixím
- Unchúm áxux
- Cha'tó'b jo'ox
- Cha'jonp'é kilu de ixím
- Unp'é kilu de tan
- Unp'é kilu de kikiw
- Cha'p'é kilu de xápun

K'ajti'ín ke'...

Unk'é **pankarta** jin unk'é kartel ka'an ts'ibí ts'ají o ko laj iré' cha'chikone ke uyúte t'o ts'itá' nok', jun o plástiku, ch'a'a o wa'a, ke ubisán ts'íp'op' o tík'ib kómer ts'ajíjo'b, ta ti k'átinte ni deréchujo'b o ta uyirbén ni kijíjo'b k'a uwoyéubájo'b ta u chéno'b unp'é patán o uchen cha'chikóne ta upéte.

Kánda uyajné upéte ni pankartajo'b:

- ◆ Ya'an t'o piti'bóno'jun o bóno'jun ke uyúte ka' nok' ke uk'ínkán ta kiyajínla kinoj na'ka'bla ke uk'inílesínte k'a ubkák u ts'ají ni ixíko'b o yiníko'b ke u woye'ubájo'b.
- ◆ Ya'an tamá chap'úxp'e ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b o pitsil ts'ajíjo'b.
- ◆ Ni cómer ts'ají yaxé a pojlén mach tam.

Ni pankartajo'b ya' kichí o tík'í t'o te'ob ti' nok' o plástiku k'a uk'eché'ob bajká u woyéubájo'b, te' ubixéjo'b tiximbá t'o ubisáno'b tupámi noj rifél.

Che'chi a kixéla kipojlénla ni pankartajo'b ke ya' tík'í tuyo' parét'ob o tuyo' teilté'ob o tan káchikámba chúk'a ke mach u níkobá k'a u tsiké' kachíkone bajká u nume nits'í.

Tsik muk'

Tsikí ni ch'ok ts'íbi' ts'ají ka' u na'tán apixán.

- a) ¡Káche'ánet, ch'ajá kijín kichinénet! (ch'ajaljín)
- b) Ts'ajbénon káche' uchí susedé. (kiríxlé)
- ch) ¡Púru pitsi jínba kijída! (ch'ajaljín)
- d) A kirix-an k'a ané achén luke awolín. (kiríxlé)
- e) (Pití chap'uxp'é ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b l irí t'o kiríxlé i t'o ch'ajaljín.)

Awí ke'...

Te uyúte tsik uts k'a a pojlén si ya'an tsik ta kiríxlé o ch'ajaljín, ka' a tsikí ba'a o jin uyík'é' tse'né, tsik ta tik'ajti'kán uk'in'jé kachikone o sin ke ajnék se'néjo'b.

Yaxé a ch'imé' sep' tan a k'ajalín de ka'chi a tsiké' ni ts'íbi' ts'ají, yaxé a pojlén unp'é ch'ok pitsil ts'ajíjo'b, ká'chi kiríxlé, ch'ajaljín o ch'ok ts'íbi' ts'ají de uk'ini'jé kachikone. Tsikí machunp'é jeliilé ni ts'íbi' ts'ají k'a a ch'e' tan a k'ajalín chúne uyiré' i na'tin iri te a chinén ni puntu, jínda uye'bénonla luke yo uyiré' ni ts'íbi' ts'ají.

Tsikí muk' ni ts'ají ke uyina'tíntejo'b.

Yix axí kipinkibí,
ik' yuxé kikuxlibá
i ba'a a xojbíntikon kibuk
k'a bisíntikon tichimó.

(Noj k'us)

Uchí: José Pino

Tan ka'b a pinkibón
kichiron t'o yix ch'ajano'b
i bajká uyuk'tánon
ya'an utop'eon a jun xot'.

(Noj seboya)

Uchí: Manolo Bernabé

¿Yina'tán chúxune uyoché
tan ríyu i mach a ich'má ?

(,stəʃ ʃoN)

Uchí: Encarna

Akich'e' tan kik'ajalín káche' akichén tsik uts

¿Tsis a kichiní ta kitsiké' ts'ají ke uyina'tínte?

¿Kámba t'an tsis a kichiní ta kitsiké'?

¿Kidá uyirbénon ta kiné' tsik muk'?

A kubí u t'an kiyaj ye'jún ta jínba tsik ke a kichí.

**Tsikí “A kichinénet tan nichté”, tan
Jun ta titsijkán i chámbe prepará
ta a tsiké’.**

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik:

- Tsikí chijka'b ni ts'íbi' ts'ají i ts'akin chúne uyiré'.
- Kirintán k'a a wiré' uts ni t'áno'b.
- Tsákin te uyirkán t'o chajaljín o kirixlé i tsákin otrojo'b ta tiirkán.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni tsíbi' ts'ají, kámba pájina axé a pojlén i kóne u pití i kóne uts'íbi tiyokot'án. Upéte luke a irkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

Otót ta ejidatariujo'b

Ni ka'b tubá bajká jin uchen
patán

Machuché chimíkon wa'á ke
kuxlékon nokó

A kich'inbén yajín bajká
uchen xuch' i uchen simsá,
peru jinbajká uchen
chuxkóne tikpat, mach

¡Jínba ch'ok ts'íbi'
ts'ajijo'bdá púru
uts i pitsí uyiré'!

Kiné kuyíchi machunp'é ke
u laj jibéchi ni k'ajalín.

patán

Machuché chimíkon
kuxlékon nokó

A uchen yajín b
uch' i uche
bajká uché
e tikpat, m

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúne yuxé uts'íbin noj yiník?

¿Chúxtuba K'ini jínba ts'íp'op'da?

¿Kidá o kidáchi uk'inilesínte ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b?

Chinén ka' ulót ni ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b i tsikíla k'a a yina'tánla chuné uyiré'ob.

Pitsil ch'ok ts'ajíjo'b

Untú a na' mach axí uyirbénet luke ané awó a wubín, yuxé uyirbenét u tojá t'o u ch'ajaljín tan u pixán sinke u lalaj irbénet.

Salomé Martínez de la Rosa

Ni búya mach a xup t'o búya. Ni
búya u xupó t'o ch'ajalín tan pixán.

Buda

Luke u tiré jin u najlén luke yuxé u
chen ni yiník ke puru ti'i uk'ajalín.

Aristóteles

Luke kuyíla jin uyiré' unts'ul ja';
luke mach kiyina'tála jin uyiré' noj
k'e'nán ja'.

Isaac Newton

Jót'in t'o unp'é ✓ kám̃ba uyiré'ob káche'ano'b ni ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a tsikí.

Upéte ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b ya'an u na' k'ába'.	☐
Niunp'é ch'ok ts'íbi' ts'ají ya'an u na' k'ába'.	☐
Ni ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b ya'an bajká uchí.	☐
Ni ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b majch'an bajká uchí.	☐
Ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b mach támo'b peru púru pitsí uyiré'.	☐
Ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b ke mach toj i púru támo'b.	☐
Uyiré'ob kache'ano'b ni kuxté.	☐
Uyiré'ob chuxtitáku se'níp'op' ta yiníko'b o xiktáko'b.	☐
Piti'b k'ajalíno'b o ilisk'ajalíno'b ke uye'e' cha'chikóne.	☐
Piti'b k'ajalíno'b ke mach uyirí cha'chikóne.	☐

Tsikí tichanúm ajúnp'e pitsil ch'ok ts'ajíjo'b o ka' uyirkáno'b i ts'íktesán ni kuadru.

	Ts'íbin luke yo uyiré'	Ts'íbin bajká uchí
Ch'ok ts'íbi' ts'ají 1		

Ts'íbin luke yo uyiré'

Ts'íbin bajká uchí

Ch'ok ts'íbi' ts'ají 2

Ch'ok ts'íbi' ts'ají 3

Ch'ok ts'íbi' ts'ají 4

K'ajti'ín ke'...

Ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b jin ts'ajíjo'b ke uyirkán i u ts'ibkán de luke ya'an tan k'ajalín, de luke a kichénla pan ka'b, de luke u chinkán chúne uyúte pan ka'b, ke ya'an t'o pitsil k'ajalín ke u pitkán tan kijí i ke uyirkán t'o jínba ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b. por uyajné u chinkán ka'chi luke ka' uyirkáno'b.

Ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b ya'an kaínijo'b k'a:

- ◆ U tisén mach k'en ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b.
- ◆ Ye'e' cha'chikóne; u tisén ko yiré' kache'án ni kuxté o unp'é pisil k'ajalín ta tikuxtéjonla.
- ◆ Pitsil k'ajalín o k'ajalíno'b ke u túts'e te' ya' kuxújonla pan ka'b.

U chinkán ke mach igualo'b luke uyirkáno'b t'o pitsil ch'ok ts'ajíjo'b k'a luke uyirkáno'b mach a yinatíntik kóne uchi i u laj ts'ajkínte t'o upéte yiníko'b; ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b u laj pité' i u ts'íbin untú noj ch'únik ke ulaj chen o u laj pité' cha'chikóne te' ya' kuxú.

Ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b uk'inílesíntejo'b, che'chi, k'a mach irkák upéte luke yo irkán, kaínichi ta tiye'kán cha'chikóne.

Púru k'iní ke' unp'é ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b ajnék tamá: ch'ok ts'ajíjo'b o pitsil k'ajalíno'b i bajká uchi.

Chen jínba patáno'bda k'a tupámi a ts'íbin a ts'íbi' ts'ají.

Ts'ajkún t'o xiktáko'b o yiníko'b si a wíla o a úte a wubéla ni pitsil ch'ok ts'ajíjo'b.

Írí t'o xiktáko'b o yiníko'b jínba a junp'e ch'ok ts'íbi' ts'ají ke awí.

Ts'ajkún chúne uye'e' o chúne uyiré' a junp'e ch'ok ts'íbi' ts'ajíjo'b.

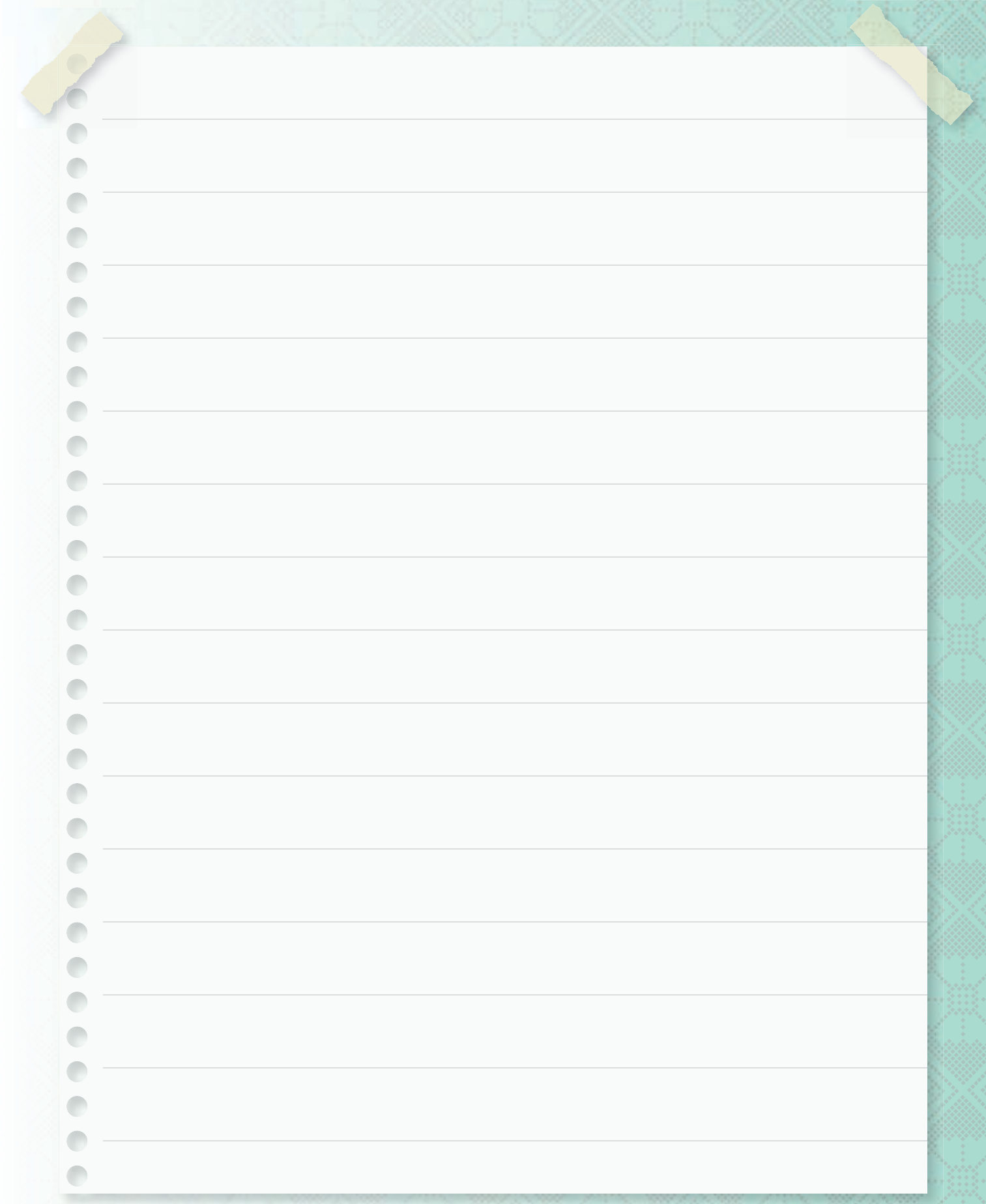
Ts'ajkúnla si awíla kóne uchíjo'b káda a junp'ejo'b.

¿Jip'éka pitsil ch'ok ts'ajíjo'b a k'ajtiíla?

¿Jip'éka pitsil ch'ok ts'ajíjo'b a k'inílésán o a úti a wu'bé?

Ba'a ts'íbin tan rayajo'b ni ch'ok pitsil ts'ajíjo'b ke a pojlíla.

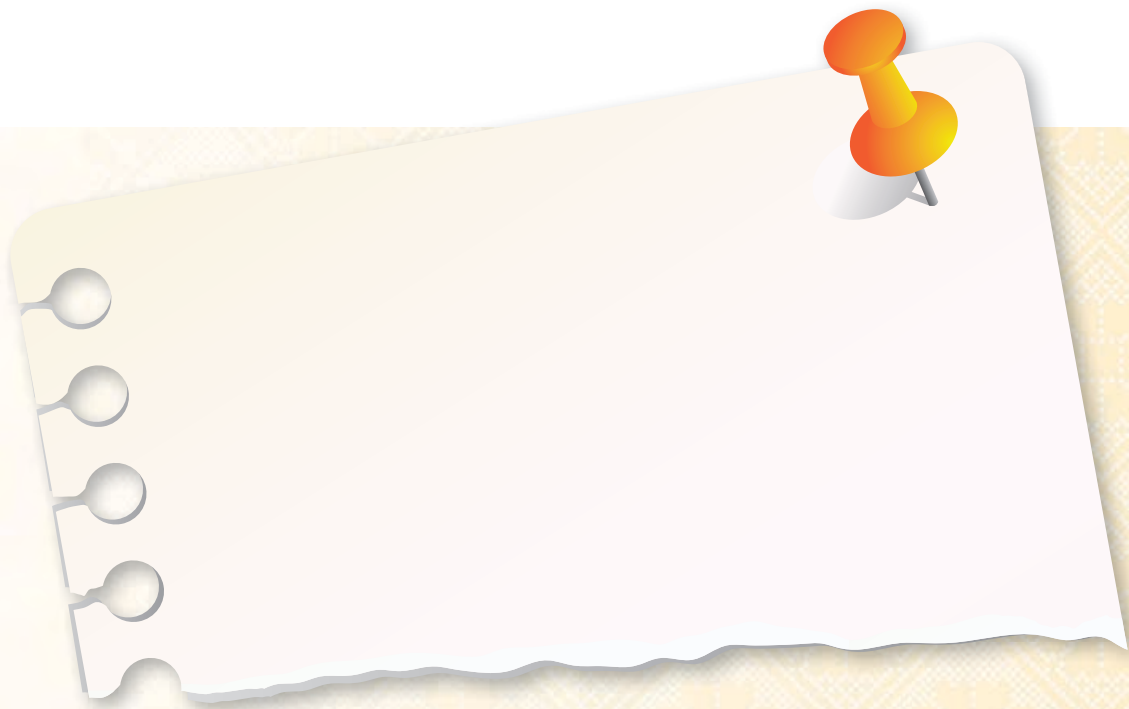

Ususchinén i ususchén a ts'íbi' ts'ají.

Ususchinénchi ke luke a ts'íbi:

- ajnék uk'ába' jin bajká uchí;
- ke ni ch'ok ts'íbi' ts'ají ajnék kom; ke ajnék asta chints'it o jontsit u ts'ítilé;
- ke uyiré' káche'da ye'kák o u jibé' k'ajalín;
- ke a k'inilesí na' letrajo'b te' u tik'é ni a ch'ok ts'íbi' ts'ají i che'chi te' a wik'é' unp'é puntu.

T'o a lóto'b yákinla unp'é ch'ok ts'íbi' ts'ají ke achíla k'a a ts'íbinla tan unk'é jun i k'a a tik'é'la ka woye'abála.

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

Akiususchiní t'óko'b tan jínba leksiondá unp'é pankarta i pitsil ch'ok ts'ajíjo'b. Awó a wiré' chap'úxp'e káchean a jump'e nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b.

Pankarta

Pitsil ch'ok

Ts'íbin i ts'ajkún.

¿Chúxune mach achiné ke ya'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kidá uk'inilesínte a júmp'ejo'b?

¿Chúxtuba uts'ibkán?

Leksión 2

Luke upi'tínte kinkákob:

- Uchinén káche'an ni jun i retratu k'a a pojlén chune ya'an tamá ni anunsiu.
- Uch'e' tan uk'ajalín káche' tusuták ni t'an ta anunsiu k'a a ususchinén káche'an ts'ibí.
- Uchinén luke yo uyiré' ni anunsiu ka'chi'an ukontenidu i luke upi'tínte kinkák.
- Uchen tsik muk, uk'inilesán a jut ta uyiré' k'a ch'ajá u jin.
- Uususchinén káche' uyokoyiré' ka' uts'íbinte ni gafet.
- Ts'íbin i ususchinén káche' uyúte cha'chikámba gafet.
- Uususchinén si ts'ibí uts ni gafet.
- Uchinén káche' tusuták ni ts'íbi' ts'ají (káche ts'ibí tutojá).
- Uchinén luke yo uyiré' uchap'ermá ni ts'íbi' ts'ají ke a úti.
- Utotojchinén kache'án ni ts'íbi ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an t'irkáno'b.

Kilótla, kóla kuch'énla buk'á.

Chóno ta buk'á

Kola, nánti tupámi u chóno ta buk'á.

Utschi k'a u chonkán pájen buk'á i ni sajilá ke awó ané lo' Chépe.

Chinénla u chonkán jách'im, tsik buk'á, pájen buk'á, buk'á t'o ákum i sájlájo'b.

Kiné yikuch'én buk'á t'o ákum.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní ya'ánet a tsiké'la?

¿Chúxtuba k'inijo'b jínba junlájo'b?

¿Kídá o kídáchi u pojlínte jínba junlájo'bda?

Sákin tan pliegu ni jun: “anunsiu”.

UCHONKAN BUK'Á
NICH
IXÍM

Usubénet:

- Jách'im púru jits'ikná xik'í t'o kanela i t'o ch'ok pimientajo'b
- Jách'im, t'o te'el kikiw i bek' ajway
- Sikbuk'á
- P'ichi' buk'á ta alajé' t'o wajo'b, íchirye'e i be'wájo'b

Ni buk'á k'a ya'an t'o luke púru pisí uyiró ta' wák'o, jin uchen k'a mach k'ojoláket i te' upa'an i upits'án, uchómba ka' *medicina* ta ts'ak uk'ába' *penicilina*.

UJIBKÁN: de 8:00 am. a 2:00 pm.
Lunes asta sábado.

Ánteke a tik'e' a tsiké' ni anunsiu, chinén nuk bono'júno'b i irí luke yaxé a pojlén tamá.

¿Chúxune u chonkán?

Tsikí ts'íkí ni tsíbi' ts'ají.

Nits'í t'o unts'ít raya nuk kolumna ke jin ubisán ka'chi a tsikí noj anunsiu.

**Uk'ába' noj
chóno**

U sujwiné ka' penisilina

Usuwiné ka' remediú

**Noj anusiu ta
tubá**

Martes asta sábadu

Lunes asta sábadu

**Te' ni buk'á
puru paj i ya'an
t'o pits'ob**

K'uxo'b de ixím

Chóno ta buk'á

**K'in ke uyúte
chono**

Nich ixím

Noj pitsil buk'á

P'álin luke jin ya'an tik'átintejo'b.

¿Jip'éka k'in tan semana u chonkán ni buk'á?

¿Jip'éka u orají ya' jibí ni chóno?

¿Noj anunsíu ya'an tik'í ka majch'an ni chóno o ka'an ni chóno?

¿Kache' a yina'tí?

Tsikí nuk anunsiujo'b.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chuxuné ya'ano'b t'o upéte jinbá anunsiujo'b?

¿Kache'an tamá nuk anunsiujo'b ke ya'an tiiskí?

UCHONKAN BUK'Á
NICH IXÍM

Usubénet:

- Jách'im púru jits'ikná xik'i t'o kanela i t'o ch'ok pimientajo'b
- Jách'im, t'o te'el kikiw i bek' ajway
- Sikbuk'á
- P'íchi' buk'á ta alajé' t'o wajo'b, íchirye'e i be'wajo'b

Ni buk'á k'a ya'an t'o luke púru pisi uyiró ta' wák'o, jin uchen k'a mach k'ojoláket i te' upa'an i upits'an, uchómba ka' medicina ta ts'ak uk'ába' penicilina.

UJIBKÁN: de 8:00 am. a 2:00 pm.
Lunes asta sábado.

\$10

Usu'kán nuk pitsil i jits'iknir be'wajo'b ke uyúte yidá

SIS PALETAJO'B

\$5 **\$10**

Tirén i k'uxú nuk sis Paletajo'b e puru jits'iknájo'b. Ya'an kachikánba u tsajelajo'b

Tsajelájo'b

"Ijmargarita"

**U CHONKÁN TSAJELAJO'B
KE UYÚTE TAN OTÓT
I U LAJ NA'ESÁNET**

Nits'i t'o unts'ít raya uk'ába' ni k'ewilé i ni ts'ají ke u pojlinte tan anunsiau.

Uk'ába' noj chono

Luke a kichinénla púru pitsí

- Jách'im púru jits'ikná xik'i t'o kanela i t'o ch'ok pimentajo'b
- Jách'im, t'o te'el kikiw i bek' ajway
- Sikbuk'á
- P'íchi' buk'á ta alajé' t'o wajo'b, íchirye'e i be'wájo'b

Ni buk'á k'a ya'an t'o luke púru pisi uyiró ta' wák'o, jin uchen k'a mach k'ojoláket i te' upa'an i upits'án, uchómba ka' *medicina* ta ts'ak uk'ába' *penicilina*.

K'in i ora ke uyúte ni chóno

Káche' u pitsilan ni k'uxbitá

UJIBKÁN: de 8:00 am. a 2:00 pm.
Lunes asta sábadu.

Chuxuné u chonkán

K'ajti'ín ke'...

Unp'é ts'íbi' **anunsiu** k'ikni t'a tisu'inte unp'é patán o k'a irkák luke ya'an te chonkán. Ya'an kachikámbe anunsiujo'b i tamá kadá junp'é uyire' luke usu'un i káche' tusuták. Peru, upéte anunsiujo'b kánda uyajné:

Uk'e'nan ts'ib: ajnék mach k'en ni ts'ají i com ni ch'ok ts'íbi' ts'ají.

Ts'ají: yuxé uyire' luke usu'kán o u chonkán; kache'an noj pruduktu i chuxtubá k'ini minkák; kídá ya'an tisu'inte o tichonkán; yebé ubisán uk'ába' noj chono.

Luke uchen jok'óm: k'ini ke ni anunsiujo'b ukinelesáno'b cha'chikoné k'a u jok'é' nukaj máno'b, ka'an uyire' kache'an u produktujo'b ke ya'an usu'un:

- ◆ Ajnék t'o ch'ok ts'íbi' ts'ají ka': "tírénla", "k'uxúla", "jits'inajo'b...", "púru jits'ikná"...fresku..." "puru uts luke u chonkán yidá", "ya'an ajnán", *etcétera*.
- ◆ Bono'juno'b ke u jok'é' aj máno'b bajká uyire' luke usu'kán o uchonkán.

Tsik muk'

Tsikí ni ch'ok ts'íbi' ts'ají ka' u na'tán apixán.

- a) Ni ak'ibí machtóan uk'oté, peru nij ek' uyiré' k'a jechén tik'oté. (t'o respétu)
- b) Puru pitsí uk'ajalín ba yiník. (t'o nich'jút)
- ch) Si ya' kajáret ka' ya'an bak'it, kuy kidá majch'an peligrú. (t'o respétu)
- d) ¿Ya'anetlató tipatán? (t'o nich'jút)
- e) Akichít'óko'b ganá jínba jap'dá. (t'o respétu)
- i) Upéte anéla a kiyajínetla. (t'o nich'jút)
- ii) Piti kachicámbe lip' ts'ajíjo'b ka'chi loj chap'ermá tiiskí.

Awí ke'...

Kada aj tsik u tsiké jun ka'chi yo uné, *depende* de konéjo'b nukaj up'síko'b. Yuxé titsijkán xik'itak, si u tsiké' bijch'ok o aj t'ibirájo'b, si yuyí chúne uyiré' o mach uyirí ni tsik, si yolbájo'b o mach u tsiké'o'b. Ixuk'a te a kichénla tsik, debe kichinénla chúne uyiré' ni tsik, che'chi kóne yuxé uyubíno'b, ta tiirkán káche' uxé titsijkán, si yaxé a chen tsik i a chen mové a k'ib o a jut o a lip' chinén bajká ya'an uyubíno'b k'a uyina'táno'b chúne ya'anet a wiré' o k'a a chinén si ya'an uyubíno'b.

Che'chi a yina'tán k'a si útik tsik uts, ni jin uchen tsik u laj iré' púru pitsí, yuxé tiúte entendé chúne uyiré' ni tsik.

Tsikí muk' i uts jínba ts'íbi' ts'ajída.

Aj pum t'o naj much (Unjék')

Mach unp'é k'in,
tan uk'omí no na'
te'e ya' kajlí untú noj
bálum. Uné uyúm ta upéte
ilik'íjo'b ke ya'an tan
jínba te'e.

Unp'é k'in, ni noj na'
bálum a bixí uchinén
ulóto'b ke ya' kajá
tan jínchiba noj
na' te'e, i a ti'kí tits'onkán
t'o cha'tú nukaj tsimsa ilik'íjo'b. Komo uné puru
ch'ijch'ij ujút, íxuk'a mach a tsimsíntik. Peru
por uyangre noj muk'an, u to'btek'í unxót noj
te' i a yirí puru muk', peru a ch'oyí sep' i utik'í
ticha'núm angre asta ke a k'otí tan uyotót...

Uchí: Gerónimo Ricardo Can Tec

Ts'ajkún.

¿Chúxune uyiré' ni ts'íbi' ts'ají?
¿Konéjo'b uts'ajkíntejo'b yidá?

Akich'e' tan kik'ajalín káche' akichén tsik uts

	Kaíni	Mach kaíni
Jankich'í tan kik'ajalín chúne uyiré' ajúnp'e ch'ok tsájí.	☐	☐
Tsis a kichiní uyúte luke uyiré'ob tan chap'uxp'e ch'ok ts'ajíjo'b.	☐	☐

Tsikí “Naj ts'ib pitsil k'ajalín i nij tsuk”, tan Jun ta títisijkán i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik:

- Tsikí chijka'b ni ts'íbi' ts'ají i ts'akin chúne uyiré'.
- Kirintán k'a a wiré' uts ni t'áno'b.
- Chinén kidá uyiré' i ulip' iré' chúxune uyiré' ni ts'íbi' ts'ají, p'ísín mach unlém káchedá a chen podé awiré' ni lip' ts'ajíjo'b, i a chinén unlip' kóne uyubíno'b, sin ke a tsité' ni ch'ok ts'ají ka a waliktí a tsiké' ta a tik'é' ticha'num.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni tsíbi' ts'ají, kámbe pájina axé a pojlen i kóne uchí i kóne uts'íbi tiyokot'án. Upéte luke a irkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

¿Ané lo' Kálu' chuxune a bisán pan a buk?

Unk'é noj gafet ke uk'áti aj ye'jún.

A puej kirbénet k'a a chen ka'chián tik'á. Chen kopiá.

Kiné mach a kichí.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní yuxé uchén ni ch'okajló'?

¿Chúxtubá k'inijo'b jínba junlájo'b?

¿Kidá o kidáchi uyúte ni gafetejo'b?

Chinén, tsikí ni ts'íbi' ts'ají i p'álin.

¿Kámba ts'íp'op' ya'an tan gafet?

	Kaíni	Mach kaíni
Institución i otót ko ye'kán jun	☐	☐
Yiník o ixík ke u ts'íbi ni gafet	☐	☐
Uyedá	☐	☐

Uk'ába' aj ye'jún	☐	☐
Ukába xikták oyiník	☐	☐
Jip'éka uyil-án o u no'án	☐	☐
U númerují teléfunu	☐	☐
Uk'ába'jo'b u pápob	☐	☐
Kámba k'in a úti	☐	☐
Kámba orají uye'kán jun	☐	☐
Kámba u noj na'káb	☐	☐
Kidá ya'an ni otót ko ye'kán jun	☐	☐
Jip'éka u pa'sí tan ukinjún	☐	☐
Kájunda ya'an ukinjún	☐	☐
Kidá kajá ni ixík o yiník	☐	☐

Chinén ni gaféto'bda i chen luke uk'átinte.

Gafet 1

Gafet 2

Gafet 3

Gafet 4

Ts'iktesán ni kuadru de luke ya'an t'o ni gafetejo'b.

¿Chúne ya'an tan ajúnp'e gafetejo'b?

Ts'íp'op' ke ubisán	gafet 1	gafet 2	gafet 3	gafet 4
K'aba'	☐	☐	☐	☐
Kámba k'íno'b a úti	☐	☐	☐	☐
Luke yúte o uye'kán	☐	☐	☐	☐
Institución	☐	☐	☐	☐
U númerují	☐	☒	☐	☐
Jot'óm	☐	☐	☐	☐
Logotipu	☐	☐	☒	☐

Ts'ajkún si upéte ts'ibitáko'b kaínichi o mach i chúxtuba púru k'íní jínba ts'ají ke ya'an t'o.

K'ajti'ín ke'...

Ni **gafetejo'b** ya'ano'b ka' unxót jun ke ya'an t'o ts'ajíjo'b k'a yina'tíntik kaxuné ya'an tan unp'é ebentu, ko ye'kán cha'chikóne o tan woyibá; uyí'kán pan buk ko chinkán, u ti'kán t'o cha'chikoné k'a mach yírik tika'b o t'o jin u nílín, o che'chi uyí'kán líki tuyó' luk'ub t'o unt'sít ch'ok ch'aján.

Ni ts'ají o luke uyíré' ke ubisán mach jínchi ta upéte ni gafet k'a uk'ínkán ta cha'chikoné; ya'an yebé ubisán noj k'enán ts'ajíjo'b i ya'áno'bchi bajká ubisán sema' unp'é o chap'é ts'ajíjo'b. Upéte ubisán uk'ába' ni yiník o ixík k'a yina'tíntik kaxuné o k'a uyíre' ke a k'otí ka' "Júla".

Ni gafet ubisán jínba ts'ajíjo'da:

- ◆ Uk'ába' ni yiník o ixík o ko yíre' kaxuné
- ◆ Uk'ába' ninstitusióh bajká ya'an uyík'é

Tsikí luke ya'an tiirkán.

Unp'é wóyo'b xiktáko'b i yiníko'b
ya'áno'b tamá unp'é mulpatán
uk'ába' "Ts'isáj búch'ob" unejo'b u
ts'iséno'b búch'ob. Yo uchéno'b
unp'é gafet k'a chinkák Kaxunejo'b
tamá noj mulpatán.

Ni mulpatán ukijó tan ch'ok kaj ti
Toko'b ka'b.

Ij nojá tan mulpatán Ijmere'
Torres Águila uyirbí Ajubenal
Hernández Zavala k'a u chen, o u
náwi chen', unp'é gafet t'o dátujo'b
o ts'ajilí ke ubisán.

Ts'íktesán ni kuadru i irí kámbe ts'ajíjo'b yuxé ubisán u gafet Ajubenal.

Ts'íp'op' ke ubisán	Kaíni	Mach kaíni	Ts'ibin noj datu
Uk'ába' noj mulpatán.	☐	☐	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
Logotipu o noj bono'jun ke uyire' káche' uk'ába' ni mulpatán.	☐	☐	
Kidá ya'an noj mulpatán.	☐	☐	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>

U jot'óm taj nojá tubá noj mulpatán.	☐	☐	
Jitújkajo'b ni a mulpatáno'b.	☐	☐	
Jip'éka jap' ubisán ni mulpatán te a túts'i.	☐	☐	
Uk'ába' yiník o ixík.	☐	☐	
¿Kaxuné u tik'í te' a pinkibí noj mulpatán?	☐	☐	
U jot'ibá taj mulpatán.	☐	☐	

Ts'ajkún t'o a lóto'b si tutojá a chíla.

**Lotín Ajubenal u ts'íbin
u gafet dayidá.**

**Uschinén i ususts'íbin
a ts'íbi' ts'ají.**

Ususchinénchi ke' te' a ts'íbi ni gafet a:

- ts'íbi ni ts'ajilí ke ubisán ni gafet;
- ats'íbi najtikí uk'ába' ni mulpatán;

- a k'inilesí kachikámba letrajo'b: jínchi uk'inelesínte kachikáda, pímir ík'en letrajo'b, na' letrajo'b, ch'ok letrajo'b;
- a tusí uts luke yo irkák;
- a k'inilesí na' letra te' u tik'é tits'ibkán ch'ok ts'ibi' ts'ají i che'chi te' u xupibá puntu.

**Ba'a chen unp'é gafet t'o jínchiba mulpatáno'b
peru t'o a dátujo'b.**

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

Akiususchiní t'oko'b tan jínba leksióonda un'p'é anunsiu i un'p'é gafet. Awó a wiré' chap'úxp'e káche'an a jump'e nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b.

Anunsiu

Gafet

Ts'íbin i ts'ajkún.

¿Chúxune mach achiné ke ya'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kidá uk'inilesínte a júmp'ejo'b?

¿Chúxtuba uts'ibkán?

Leksión 3

Luke upi'tínte kinkákob:

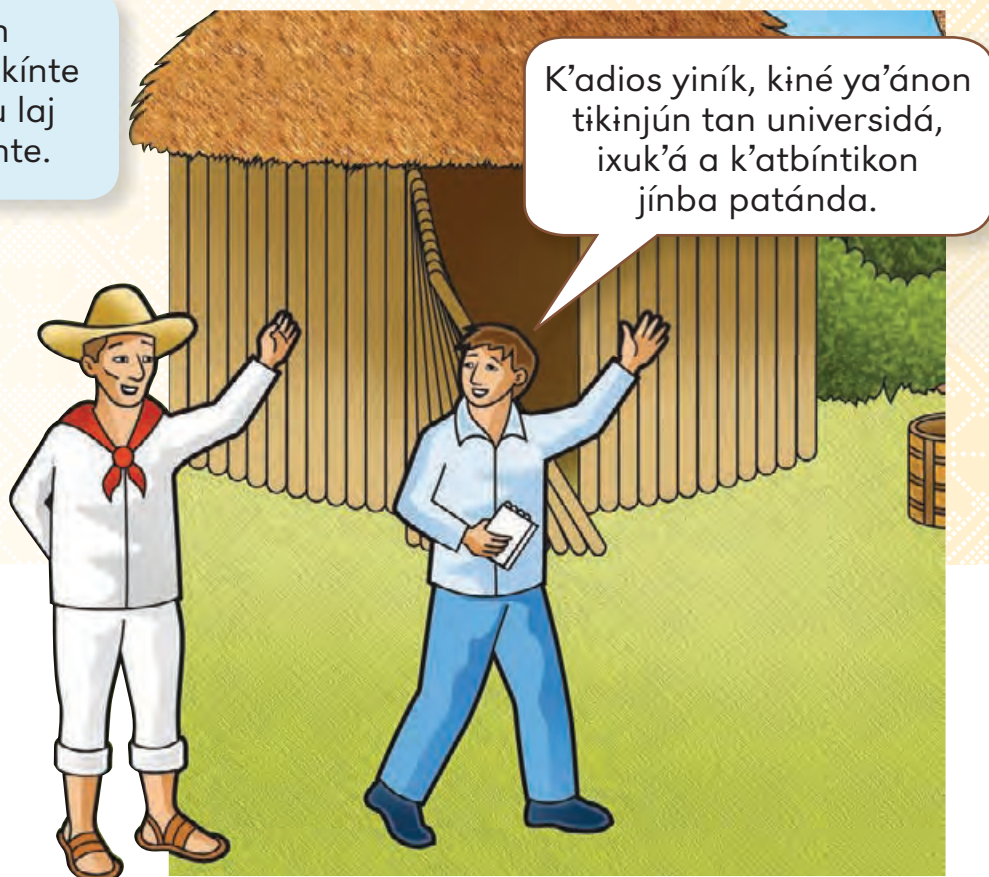
- ✿ Utsiké' unlip' luke uyiré' ni ts'íbi' ts'ají k'a u ususchinén luke uts'ajkínte káche' a pinkibí ni ch'ok kaj.
- ✿ Uch'ime' tan uk'ajalín kache' tusú tutojá luke uts'ajkínte k'a ukiné' káche'an.
- ✿ Usole' káche' u numsí luke uts'ajkínte k'a irkák káche' a pinkibí ni ch'ok kaj.
- ✿ Utsiké' muk' ni ts'íbi' ts'ají k'a u chinén luke yo uyiré' t'o u ch'ajaljín.
- ✿ Uchinén luke usú'un ni yiníko'b k'a ajnék k'en cha'chikone tubájo'b pan ka'b.
- ✿ Uts'íbin ni su'nayá.
- ✿ Uususchinén i ususts'íbin tutojá.
- ✿ Uususchinén káche'an ts'ibiták nuk bokálo'b simplejo'b t'o glotalisádujo'b **a/a, e/e', i/i', o/o', u/u' i i/i'.**
- ✿ Uchinén káche' tusuták ni ts'íbi' ts'ají (káche ts'ibí tutojá).
- ✿ Uchinén luke yo uyiré' u chap'ermá ni ts'íbi' ts'ají ke a úti.
- ✿ Utotojchinén kache'án ni ts'íbi' ts'ajíjo'b ke a úti.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an tiirkáno'b.

Ni yiník u ts'ajbén machunp'é luke uts'ajkínte ni térom ajló' i uné u laj ts'íbin luke u ts'ajbínite.

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúne yo uyina'tán ni térom ajló'?

¿Chúxtuba k'iní luke u ts'ajkíntejo'b?

¿Kídá u ts'ajkínte o u ts'ibkán luke uts'ajkíntejo'b?

Ánteke a tsiké' luke uts'ajkínte chen ni patandájo'b.

Ts'íbin ni t'áno'b ke ya'an bonó ik'ob.

T'o jínba t'ano'bdá yiná'tán chu ts'ajilí awiré ané ke yo uyiré luke
uts'ajkínte.

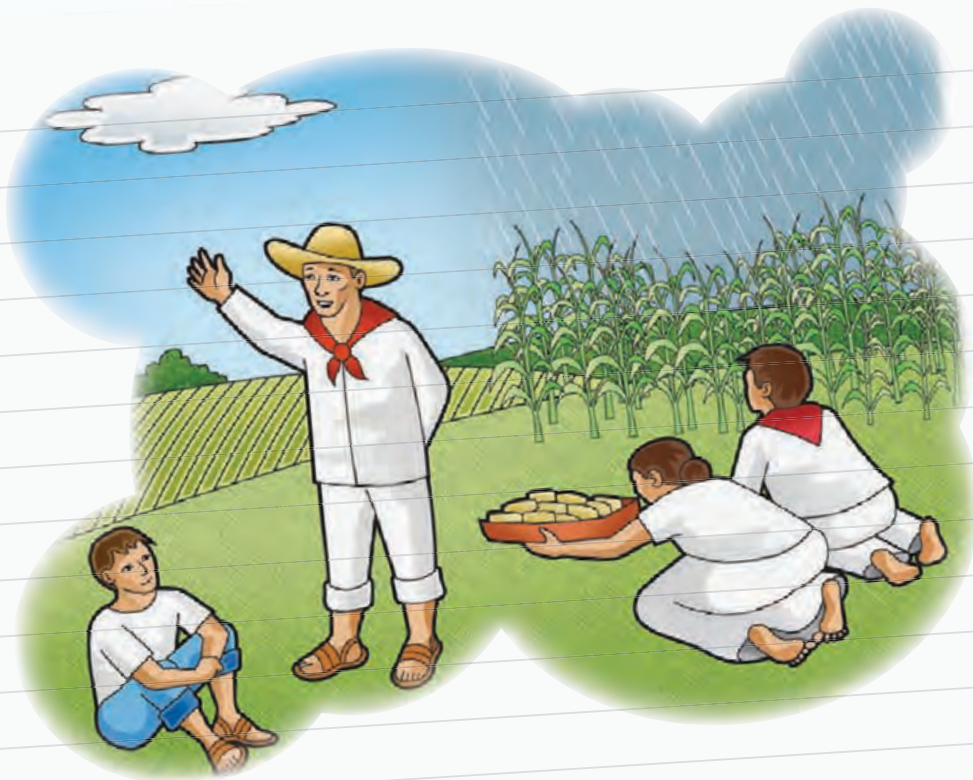

Tsikí ts'ikí ni ts'íbi' ts'ají.

K'intépek (Aj nojá ta pik'ibí)

U ts'ajkúno'b ni noxíp'op' ke a túts'i ni ch'ok
kaj timukté' te' a k'otíjo'b núkaj yokot'áno'b ke
a tiríjo'b ti **Kosumel** i a kolobíjo'b ti kajléjo'b ti
Tenosique i de yái a tiríjo'b tan u tinxiná na' kaj,
ta tiputs'ejo'b por nukaj rebeldejo'b. Unéjo'b ulaj
yajíno'b machuntú **kipáplajo'b**, peru jínba
kipápla ke k'en uyajíjo'b jin uk'ába' aj "K'intépek"
jínba kipápla ke ulaj chí cha'chikóne tan kijí.

Te'uchinéno'b ke májch'an **nojá'** ta u cholojéjo'b, u woye'ubájo'b ta bixíko'b tan noj na' te'e (jin kidá **usú'inte**) k'a uk'átbéno'b ni kipápla aj K'intépek ke' uye'béno'b nojá' k'a ch'íjik uts ni **pik'ibíjo'b** ta ixím, bu'u, ich, ákum, i ja'as.

Ta tiúte ni su'nayá uyúte cha'chikámbe **be'wájo'b**, peru jínba be'wáj ke más u tsu'kán i puru jits'kná uk'ába' "k'uxpinch'oknój". Jínba k'uxbitá u chéno'b ta ubisáno'b tan te'e k'a u tsú'beno'b ni kipápla aj K'intépek.

Uts'ajkúno'b ni ajt'ibirájo'b K'a te' uchéno'b ni yiníko'b káini ulaj, uch'ije pitsí ni pik'ibí i k'a ajnek us u pik'ibi. Ixuk'á káda jap' u chíjo'b ni **jo'yánda**.

Yákin koyiré' tutojá ka'chi a tsikí tan ts'íbi' ts'ají.

¿Kóne u ts'ajkún luke uts'ajkínte?

- ☐ Aj yokot'ano'b ti Kosumel
- ☐ Noxíp'op' ti Mukté ti Sabana
- ☐ Nuk reberdejo'b ti Tabasku

Nukaj yokot'áno'b u ts'ónijo'b:

- ☐ Se'ma ta u papla aj K'intepék
- ☐ Se'ma u papla tan te'ilté'
- ☐ Ta noj k'e'nán paplajo'b

¿Ka júnda a tiríjo'b nukaj yokot'áno'b ke a kolobíjo'b ti Tenosike?

- ☐ Ti Mukté' ti Sabana
- ☐ Ti Kosumel
- ☐ Ti sentru Tabasku

¿Kámba u pik'ibíjo'b bajká ya' kajájo'b yá'i?

- ☐ Ja'ás, ich, ixím, ch'um i bú'u
- ☐ Ich, ja'ás, bú'u, bek' ch'ok bú'u i ákum
- ☐ Ákum, ixím, ja'ás, ich i bú'u

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chuxtubá mach a kolobíjo'b nukaj yokot'anó'b ti Kosumel?

¿Kóne wiré ni kipapla Ajk'intépek?

¿Kámba be'waj a su'bíntik ni kipapla Ajk'intépek?

¿Káche' uk'ába' ko woyiubájo'b bajká kajájo'b ya'i to sú'uno'b' cha'chikoné?

¿Kache'dá ukijó ni pik'ibíjo'b te' uyúte ni su'bitá?

Ík'í ni númeru ko bisán ta yina'tíntik
chuné ubisán luke uts'ajkínte. Machuché
ts'ibkák ticha'num jinchibá númerujo'b.

1 Na' k'ába'

3 Kaxunéjo'b

5 U xupibá

2 Kidájo'b

4 Luke a numí

K'intépek (Aj nojá ta pik'ibí) ○

U ts'ajkúno'b ni noxíp'op' ke a túts'i ni ch'ok kaj
timukté' ○ te' a k'otíjo'b núkaj yokot'áno'b ke
a tiríjo'b ti **Kozumel** i a kolobíjo'b ti kajléjo'b ti
Tenosique ○ i de yái a tiríjo'b tan u tinxiná na'
kaj, ta tiputs'ejo'b por nukaj rebeldejo'b. Unéjo'b
ulaj yajíno'b machuntú **kipáplajo'b**, peru
jínba kipápla ke k'en uyajíjo'b jin uk'ába'
aj "K'intépek" ○ jínba kipápla ke ulaj chí
cha'chikóne tan kijí.

○ Te'uchinéno'b ke májch'an **nojá'** ta u cholojéjo'b, u woye'ubájo'b ta bixíko'b tan noj na' te'e (jin kidá **usú'inte**) k'a uk'átbéno'b ni kipápla aj K'intépek ke' uye'béno'b nojá' k'a ch'íjik uts ni **pik'ibíjo'b** ta ixím, bu'u, ich, ákum, i ja'as.

Ta tiúte ni su'nayá uyúte cha'chikámba **be'wájo'b**, peru jínba be'wáj ke más u tsu'kán i puru jits'kná uk'ába' "k'uxpinch'oknoj". Jínba k'uxbitá u chéno'b ta ubisáno'b tan te'e k'a u tsú'beno'b ni kipápla aj K'intépek. ○

Uts'ajkúno'b ni ajt'ibirájo'b K'a te' uchéno'b ni yiníko'b káini ulaj, uch'ije pitsí ni pik'ibí i k'a ajnek us u pik'ibi. Ixuk'á káda jap' u chíjo'b ni **jo'yánda**. ○

Jót'in t'o unp'é ~~X~~ kámba na' k'ába'jo'b jin tubá luke
uts'ajkínte.

K'ábir
buch'

Noj yiník ke
a kuxpí
uxlém

Ukastigu noj
bálum

luke uts'ajkínte

Sólo'
k'ába' luke
uk'inelesán
aj kinjún

K'ay ta
k'inijé

K'ajti'ín ke'...

Luke uts'ajkínte u laj ts'ajkínte t'o t'an o che'chi t'o ts'ib, ke u numsínte *desde* noxi'pápo'p', pápo'b i m ámo'b, ke uyirkánchi t'o t'an, te' uyirkán mach unlém mach ni' írká ts'íkí, uyirkán ajnán o yirkán majni' tutojá.

Luke u ts'ajkíntejo'b jin u ts'ajkínte luke a numí tutoja o luke u pitkán mix pitsí. Luke u ts'ajkínte uyirkán kidá a numí i kámba k'in a numí.

Yebé luke uts'ajkíntejo'b usole' kache' ya'áno'b tikuxlé yiníko'b i xiktáko'b. Luke uts'ajkínte ubisán:

- ◆ “Untú yiník o ixík ke u lajchí chustitákune, ch'upín yiník
- ◆ Unp'é láu ke ukirintán luke mach kuyíla
- ◆ Unp'é ch'upín ts'ají ke uyire' pisil cha'chikone
- ◆ Luke uyirkán desde nuk noxipo'b asta nuk mámo'b ixuká uyirkán ke ch'upím, ke ajnéktamá xik'iták luke uyirkán toj i luke u pitkán”*

Tan luke uts'ajkínte a kipojlenla: na' k'ába', kidá a numí, kaxunejo'b, luke a numí, u xupibá o kache' u xupó.

* Margarita Murillo González. *La palabra escrita. Español III*, México, UNAM, 1995, p. 176.

Tsik muk'

Tsikí ni ch'ok ts'ibi' ts'ají ka' u na'tán apixán.

- a) Mach a kipojlí. (tem tem)
- b) ¿Káche'anet? (cha'jiljín)
- ch) Yu laj tiréjo'b jínijo'b. (tem tem)
- d) Jan k'otí nojá. (ch'ajaljín)
- e) Tsákin i iri otrojo'b ch'ok ts'ibi' ts'ajíjo'b
ka'chi loj chap'ermá ke ya'an tiiskí.

Awí ke'...

Tan tsik muk', uyirkán ke' k'ini
k'iykák uts ni t'an, k'a kaíni
uch'ímkán tan kájalín de luke
uyiré' ni tsik.

Si up'ísinte un lip' ni ts'ajíjo'b
ke uchen cha'tú, uchómba
ajustá ka' jínchi uyiré' jin u
ts'ajkínte, uyirkán mach unlém
luke uníkin ni pixán i utsijkán
uts ka' uyiré' ni puntujo'b,
si útik kaíni yuxé tiajné ch'in
ch'in jin bajká yuxé uyubín.

Tsikí muk' jínba ts'íbi' ts'ajída

Ánteke a tik'é' chen ka'nda: Tsikí ch'ijká'b i a juntumá. Tsákin kidá uyirbénét luke awó a yina'tán i chinén chu ch'ajaljín yo uyiré'. P'ísin ni ts'íbi' ts'ají i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Ch'ok prínsipe (Fragmento: Encuentro con el zorro)

...Uyirbí naj uch noj ch'ok prínsipe—. Kiyajté puru aburridu: a kik'uxé na' piyo'ob i ni yiníko'b u tsimsénon. Upéte nuk na'piyo'ob jínchi u pichíjo'b i upéte yiníko'b kaínijo'bchi. Íxuk'a, akichénkíba aburrí unlíp'. Peru si a nimtesánon ka' kiayúmon, u pitsil-an kiyajté i a ch'ajalesán kijin.

Kaíni a kixé kikiné' cha'chikámbe ximbá ta kimukékíba tan kich'ena'lé. Anéla, akiré ke, yaxé a pa'sénon tan kik'up'; yuxé tiajné ka' unp'é kay. I, kaínichi ¿a chinén ni pik'ibíjo'b ta trigu? Kiné mach kik'uxú kaxtranguá i ni trigu majnu'ús ta tik'á, ni pik'ibí ta trigu mach ta tik'á. ¡Una'tán kipixán!

Peru ané ya'an atsuk púru k'inpakán ka' pitsil takín. I si a nimtesánon ka' ayúmon, ipuru pitsí akixé kubínkiba!, kaíni ni pik'ibí ta trigu yuxé uk'ajti'bénon a tsuk púru k'inpakán ka' pitsil tak'in, i akixé kolín u jik'á ni noík' tan uních ni trigu...

* A. de Saint-Exupéry. El principito, Editores Mexicanos Unidos, S.A., 4ª ed., México, 1996, p. 74-75.

Ts'ajkún.

¿Chúxune uyiré' ni ts'íbi' ts'ají?

¿Konéjo'b uts'ajkíntejo'b yidá?

¿Kache' awiré' k'a uxupó ba pitsil ts'ajída?

Akich'e' tan kik'ajalín káche' akichén tsik uts

	Kaíni	Mach kaíni
Jankich'í tan kik'ajalín luke uyiré' ajunp'e ts'ají.	☐	☐
Tsis akichiní luke uyiré'ob tan cha'p'úxp'e ts'íbi' ts'ají.	☐	☐

Tsikí “Naj ken i nukaj xúch'ob”, tan Jun ta titsijkán i chámbe prepará ta a tsiké' muk'.

Tiklenabá tan jínba puntujo'b k'a a tik'e' tsik.

- Tsikí ch'ijka'b ni ts'íbi' ts'ají i tsakin chúne uyiré'.
- Kirintán k'a a wiré' uts ni t'áno'b.
- Ususchinén káche' uyirkán uts ni ch'ok ts'ibi' ts'ajíjo'b k'a jini yuxé u lotínet chúne uyiré' luke axé a tsiké'.
- Ch'imí tan a k'ajalín káche' uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají, kámbe pájina axé a pojlén i kóne uchí i kóne uts'íbi tiyokot'án. Upéte luke a irkíjo'b yuxé tiirkán ánteke ti'kák ni tsik.

Chinén ni bóno'jun i tsikí luke ya'an t'irkáno'b.

Untú térom ajlo' uyirbén u na' ke u lotín u ts'íbin unp'é diskursu.

Kiná', ¿Kámba pitsil ts'íp'op' yo kits'íbin wiré?

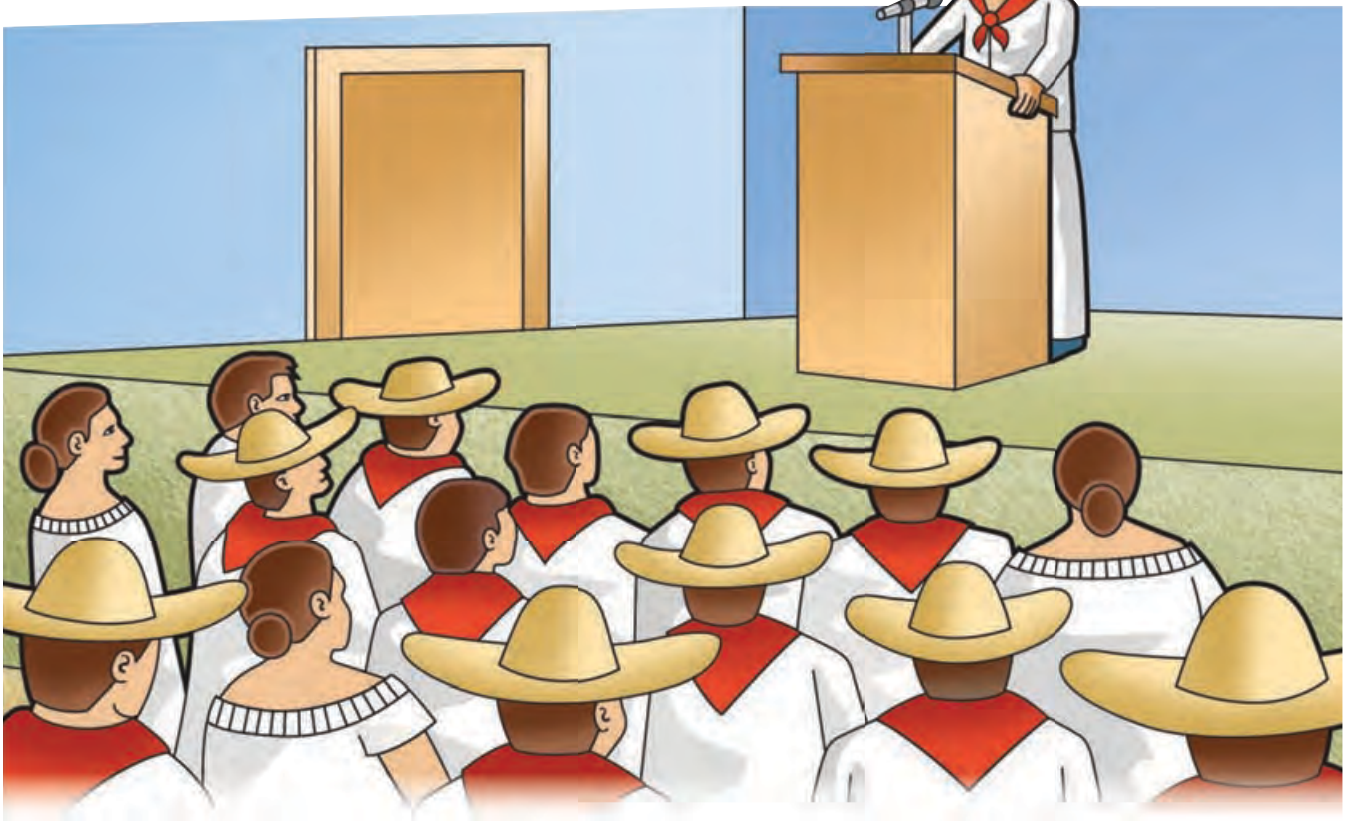
¡Chinén! ts'íbin ta tik'atbínite kipapla k'a ajnék k'en pik'ibí.

¡A!, ni diskursu ta kirbénla K'adios.

K'adios, k'a a kirintí i awik'í tich'íje kipik'iníp' t'oko'b.

...akirbénet'óko'b k'adios,
k'a a kirintí i awik'í tich'íje...

P'álin luke ya'an tik'átintejo'b.

¿Chúxu juní u ts'íbi ni térom ajló'?

¿Chúxtuba k'inijo'b ni pitsil ts'íp'op'?

¿Kidá a kik'inilesánla ni pitsil ts'íp'op' o su'nayá?

**Tsikí ni ts'íbi' ts'ají i chinén kache'dá
tusuták luke yo uyire' tamá jínba
su'nayáda.**

Su'nayá

U nojá kipápla uyúm ni ka'bda, kipápla k'in, kiná'la ují, kiNa'la Ixbolóm, k'a Dios a ki'benet t'óko'b, k'a a kirintí i a ch'ijesí ni kipik'ibít'oko'b i mach a chi k'a u laj supsén ni yaj ta pik'ibí. Ixuk'á, ba'a ya'ánon kich'úch'un ni kipik'ibí jínba k'índa.

Kipápla, ke ané a chén luke ya' kuxú pan ka'b i luke ya' pik'í ch'imi ni u pusik'al ni kipatán t'óko'b i chen k'a túts'ik tan jínba kuxbitá ni kipápla ke ya'an tupát k'in, kipápla cháwik, ni kipápla k'in, uyúm ka'b i ni kipápla ke u tisén ni nojá', k'a unté'onla, yiníko'b i kipáplajo'b kichénla mul kux. Ch'imila, ch'imila.

Uchí: Ajisaías Hernández Isidro

Ik'í tan *paréntesis* nuk númerojo'b ke yuxé ubisán ka'chi uyiré' ni ts'íbi' ts'ají ke ya'an tuyabá.

- ☐ Mátino'b ke a ch'imkí
- ☐ Káxune ya'an titusbínte
- ☐ K'itóm ta púkajtintik
noj mátini

- ☐ Chúxtuba usúinte
- ☐ Uchí
- ☐ Na'k'ába'

Su'nayá ①

U nojá kipápla uyúm ni ka'bda, kipápla k'in,
kiná'la ují, kiNa'la Ixbolóm, ② k'a Dios a ki'benet
t'óko'b, k'a a kirintí i a ch'ijesí ni kipik'ibít'oko'b
i mach ③ a chi k'a u laj supsén ni yaj ta pik'ibí.
Ixuk'á, ba'a ④ ya'ánon kich'úch'un ni kipik'ibí
jínba k'índa.

Kipápla, ke ané a chén luke ya' kuxú pan ka'b i
luke ya' pik'í ch'imí ni u pusik'al ni kipatán t'óko'b
i chen k'a túts'ik tan jínba kuxbitá ni kipápla ke
ya'an tupát k'in, kipápla cháwik, ni kipápla k'in,
uyúm ka'b i ni kipápla ke u tisén ni nojá', k'a
unté'onla, yiníko'b i kipáplajo'b kichénla mul kux.
Ch'imila, ch'imila. ⑤

Nits'í ni xót'em ts'íbi' ts'ají t'o noj númeru ke ya'an tinoj ka'chi tusú i ts'ibí tutojá.

Ixuk'á, ba'a ya'anon
kich'úch'un
ni kipik'ibí
jínba k'índa.

3

5

K'adios a ki'benet
t'óko'b, k'a a
kirintí i a ch'ijesí
ni kipik'ibít'oko'b
i mach a chi k'a u
laj supsén ni yaj ta
pik'ibí.

1

4

U nojá kipápla
uyúm ni ka'bda,
kipápla k'in, kiná'la
ují, Kina'la Ixbolóm.

6

2

Kipápla, ke ané a
chén luke ya' kuxú
pan ka'b i luke ya'
pik'í ch'imi ni u
pusik'al ni kipatán
t'óko'b i chen k'a
túts'ik tan jínba
kuxbitá ni kipápla
ke ya'an tupát k'in,
kipápla cháwik,
ni kipápla k'in,
uyúm ka'b i ni
kipápla ke u
tisén ni nojá', k'a
unté'onla, yiníko'b
i kipáplajo'b
kichénla mul kux.
Ch'imila, ch'imila.

Su'nayá

Uchí: Ajisaías
Hernández Isidro

K'ajti'in ke'...

Ni **su'nayájo'b** ya'ano'b ka' nuk ts'íbi' ts'ajíjo'b ke uyirkáno'b o ya' ts'ibitáko'b ke uk'inkilesínite k'a irbíntik k'adios bajká uchí unp'é sij.

Ni su'nayájo'b uyúte ta kirbénla k'a a kiyajínla ni xiktáko'b o yiniko'b ke uchén chuxutitákune por kinéla, che'chi upéte luke ya'ano'b tikuxté pan ka'b ka' kípápla.

Tan ukuxlibá aj yokot'an ya'an ts'íbi' ts'ají ke uyire' kache'dá a kichenla ni su'nayájo'b, ke púru pitsi i jínchi uchén upéte kájo'b, ke uchéno'b t'o respetu, t'o ch'ajalín i k'a kirbénla k'adios upéte luke ya'an pan ka'b.

Tan kiyajlibála ni su'nayá ubisán jindá:

- ◆ Na'k'ába'
- ◆ Kaxuné yuxé titusbínte
- ◆ Chúxtuba ya'an tisúinte (luke uchén *otro*)
- ◆ Mátino'b ke a ch'imkí
- ◆ K'ítóm ta pukajtintik ni matíní
- ◆ Bajká uchí

Ni na'k'ába' i bajká uchí a kík'é'la te' u ts'ibkán ni su'nayá, peru te' uyirkán mach a íbíntik na'k'ába'jo'b ni bajká uchíjo'b.

K'ajti'in unp'é ts'íbi' ts'ají ke awí ka' su'nayá i chen jínba patáno'bda.

¿Káxune yaxé a tusbén a su'nayá?

Ts'íbin luke yaxé a su'un.

Ts'ibin nuk matiní ke uye'bét.

¿Chúxune yaxé a k'átben?

¿Kámba na'k'ába' yaxé a wi'bén a su'nayá?

**Ts'íbin unp'é ts'íbi' ts'ají ka'
su'nayá.**

Ususchinén i ususts'íbin a ts'íbi' ts'ají.

Ususchinénchi ke' Te' axé a ts'íbin a:

- wík'í upéte ts'ib ke ubisán ni su'nayá;
- k'inelesí na'letra te' u tik'é' a chen ch'ok ts'íbi' ts'ají i te uxupó unp'é puntu.

Chen t'o a lóto'b unp'é ts'íbi' ts'ají ka' su'nayá.

Luke achinén tan ajúnp'e ts'íbi' ts'ajíjo'b

Akiususchiní t'óko'b tan jínba leksiondá luke uts'ajkínte i unp'é su'nayá. Awó a wiré' chap'úxp'e káchean a jump'e nuk ts'íbi' ts'ajidá.

Luke uts'ajkínte

Su'nayá**Ts'íbin i ts'ajkún.**

¿Chúxuné mach achiné ke ya'an tan u lot?

¿Kámba k'in i kídá uk'inilesínte a júmp'ejo'b?

¿Chúxtuba uts'ibkán?

Káche' u ts'ibkán uts kit'anla

Tsakin tamá ni kuadru nuk t'ano'b ke ya'an tan sólo' k'ába' i mikí t'o unp'é sírkulu. Chinén ni ejemplu.

chibí

mulú

kine'

ti

chi'b

toj

ti'

ka'b

mulu'

to'

kiné

kab

a'	k	n	ch	a	i	ts	k	t
m	ts'	k	í	n	e'	m	b	i
p	u	a	b	a'	l	t	ch	p
s	j	b	í	s	m	u	l	ú
m	l	b	t	o	j	l	u'	l
u	e	t	n	ts	t	p	s	o
l	ch	o'	m	í	k	a'	b	k
u'	í	p	o	m	l	o'	j	a'
t	m	p'	k	í	n	é	i	n
k	t	i'	b	ch	í'	b	k'	j

Tusú nuk t'ano'b bajká k'iní.

a	a'

e	e'

i	i'

o	o'

u	u'

Jót'in t'o unp'é noj ch'ok ts'ibi' ts'ají ke ya' ts'ibí tutojá.

Jínba ka'b pitsí ta tiúte pik'ib.	☐
Jínba kab pitsí ta tiúte pik'ib	☐
Túk'un uts noj to' ta be'waj.	☐
Túk'un uts noj to ta be'waj.	☐
A tsíjbintiket noj mulu ta tik'uxkán.	☐
A tsíjbintiket noj mulu' ta tik'uxkán.	☐
Uné kilot tan pitiníb.	☐
Uné kilo't tan pitiníb.	☐
Akitisí untú noj ju'j k'a útik ni ye'e.	☐
Akitisí untú noj juj k'a útik ni ye'e.	☐

Ususchinén luke achí.

Tsikí noj ts'íbi' ts'ají.

K'ajti'ín ke'...

T'o jínba patán ke achí a chiní ke' tiyokot'an ya'an bokalo'b simplejo'b i glotalisadujo'b:

a/a' e/e' i/i' o/o' u/u' i/i'

Nukj bokálo'b glotalisadujo'b jin te' uyirkán, u mike'ubá tamá ni luk'ub, ke u xot'é te' u irkán oj bokal, ka' noj e' tamá ni t'an: **se'ti**.

Ni bokálo'b bajká mach umike'ubá ni luk'ub te' uyirkán, uyirbínite bokálo'b simplejo'b, ka' noj e tamá ni t'an: **setí**.

Tan ts'ib, a kichinénla kambá nuk bokálo'b glotalisadujo'b k'a uts'ibkán t'o chap'é grafiajo'b ka' **ti'**, uk'inkán: **i'**, i nuk simplejo'b sema' unp'é, ka' **ti: i**.

K'íní ke' ts'ibkák noj letra ke uk'itkán, si simple o glotalisadu, k'a sijkák uts kits'ibi' ts'ajijo'b.

Tsákin tan a Jun ta tsíjkán uxuxp'é t'ano'b ke ubisán bokálo'b simplejo'b i uxuxp'é t'o glotalisadujo'b; t'o káda junp'e ts'ibin unp'é ch'ok ts'ibi' ts'ají.

Ch'ok ts'ibi' ts'ají t'o t'ano'b ke ubisán bokálo'b glotalisadu:

Ch'ok ts'ibi' ts'ají t'o t'ano'b ke ubisán bokálo'b *simple*:

Tsikí muk' nuk ch'ok ts'ibi' ts'ajíjo'b k'a ub'kák kache' ya'an tiirkán.

Kichinén luke akikiní 2

Kiususchinénla

Chinén kámba ts'íbi' tsájíjo'b ubisán te' uyí'kán ni númeru tan *paréntesis* ta uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají.

1. pankarta

2. gafet

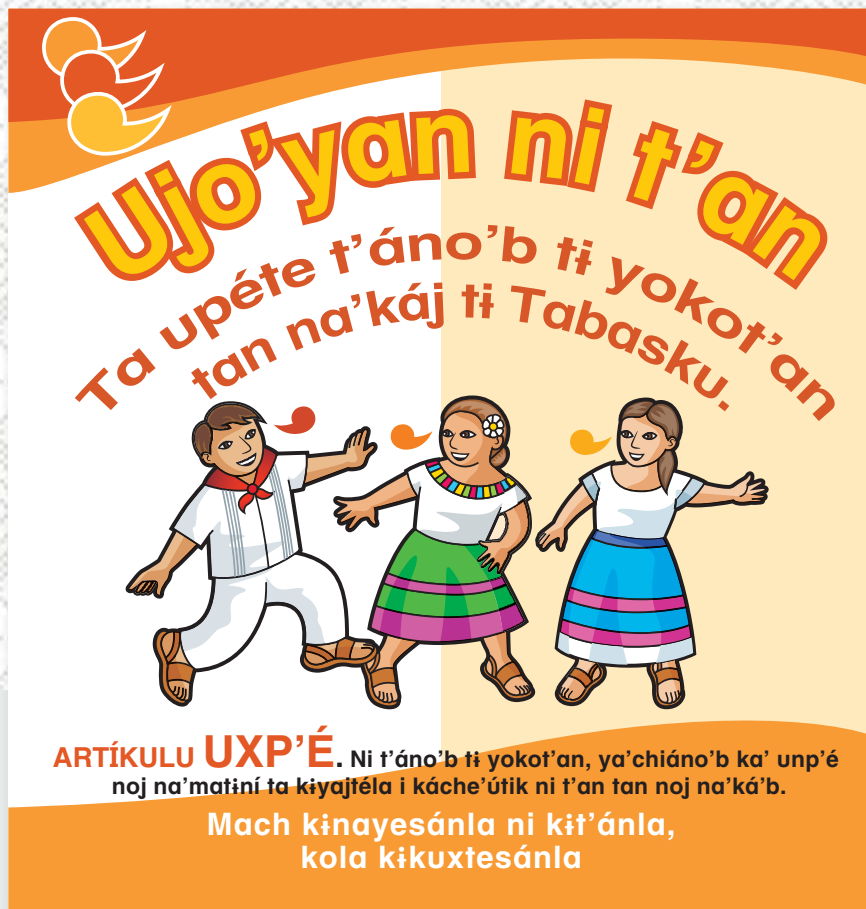
3. su'nayá

Su'nayá

U nojá kipápla uyúm ni ka'bda, kipápla k'in, kiná'la ují, kiNa'la lxbolóm, k'a Dios a ki'benet t'óko'b, k'a a kirintí i a ch'ijesí ni kipik'ibít'oko'b i mach a chi k'a u laj supsén ni yaj ta pik'ibí. lxuk'á, ba'a ya'ánon kich'úch'un ni kipik'ibí jínba k'índa.

Kipápla, ke ané a chén luke ya' kuxú pan ka'b i luke ya' pik'í ch'imi ni u pusik'al ni kipatán t'óko'b i chen k'a túts'ik tan jínba kuxbitá ni kipápla ke ya'an tupát k'in, kipápla cháwik, ni kipápla k'in, uyúm ka'b i ni kipápla ke u tisén ni nojá', k'a unté'onla, yiníko'b i kipáplajo'b kichénla mul kux. Ch'imila, ch'imila.

Uchí: Ajisaías Hernández Isidro.

Nits'í t'o unts'ít raya uk'ába' ni ts'íbi' ts'ají t'o káche'an uyajnéjo'b.

Luke uts'ajkínte

jin unp'é kómer ch'ok ts'ib ke
k'ini ta tisu'inte unp'é
patán o k'a irkák luke
ya'an tichonkán.

Pitsil ch'ok ts'ají

Luke uts'ajkíntejo'b jin
uts'ajkínte luke a numí
tutoja o luke u pitkán mix
pitsí. Luke uts'ajkínte uyirkán
kidá a numí i kámba
k'in a numí.

Anunsiu

Utisén mach k'en ch'ok ts'íbi'
ts'ajíjo'b, uye'e' cha'chikóne;
utisén ko yiré' kache'an ni
kuxté o unp'é pisil k'ajalín
ta tikuxtéjonla; pitsil k'ajalín
o k'ajalíno'b ke utúts'e te'
ya' kuxújonla pan ka'b.

A k'ajtiín unp'é su'nayá ke a chi o a wubí, ts'íbin tan *raya* luke a k'atbínte.

¿Chúne usu'kán?

¿Káxune utusbínte ni su'nayá?

¿Kámba mátiníjo'b a i'kíjo'b?

¿Kát'oko'b yo pukajtínte ni matiníjo'b ?

¿Kóne uchí ni su'nayá?

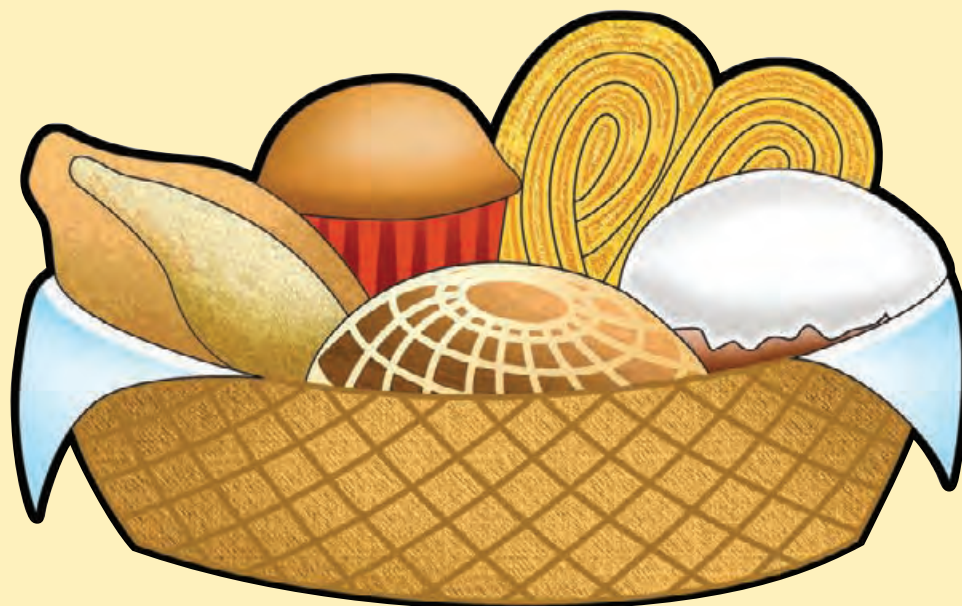
T'o luke ya' ts'ibí tupámi ba'a ts'ibín ni su'nayá.

Ususchinén ni ts'íbi' ts'ají ke a ts'íbi.

- A wiré' kóne usu'binte.
- A laj íré' ni matíní ke a i'kíjo'b.

Tsikí i ubín uts jínba ts'íbi' ts'ajída.

“CHON KAXTRANWÁJ AJLICHU”

Usu'bénet nuk jits'iknir kaxtranwájo'b ke a úti ka' yo a ak'.

- Jits'iknir sájel kaxtranwáj a \$3.50 ajúnp'e.
- Jits'iknir wólo' kaxtranwáj a \$1.50 ajúnp'e.
- Jits'iknir kop'om kaxtranwájo'b a \$2.00 ajúnp'e.

**Si a miné' 20 p'elilé kop'om kaxtranwájo'b,
yaxé tisibínte jonp'é jits'iknir wólo' kaxtranwájo'b.**

**A kijibé' t'óko'b lunes a sábadu isapán
a las 8 i a kimiké' t'óko'b sipiknánchen a las 6.**

**Usu'bénet uyum Ajlichu Hernández Morales,
ke ya' kaja jínba bij S/N. Tan chók kaj ti Púnta, 2ª sección.**

Jót'in ko yiré' tutojá luke uk'átintejo'b.

1. ¿Chúne usu'binte ni xiktáko'b i yiníko'b?

☐	☐	☐
a) Jits'iknir sájel kaxtranwáj, Jits'iknir kop'om kaxtranwájo'b, na'kaxtranwáj	b) Jits'iknir sájel kaxtranwáj, jits'iknir wólo' kaxtranwáj, jits'iknir kop'om kaxtranwájo'b	ch) Jits'iknir wólo' kaxtranwáj, jits'iknir sájel kaxtranwáj, támir kaxtranwáj

2. ¿Kámba kidá uchonkán?

☐	☐	☐
a) Tan ch'ok kaj ti jomoch' ka'b	b) Tan ch'ok kaj ti toko'bká'b	ch) Tan chók kaj ti Púnta, 2ª sección

3. ¿Káche' uk'ába' ni chóno?

☐	☐	☐
a) Chon kaxtranwáj Ajlíchu	b) Chon kaxtranwáj Ajliku	ch) Chon kaxtranwáj Ajmingu'

4. ¿Jip'éka uchonkán ni wolo' kaxtranwá?

☐
 a) a \$2.00 ajúnp'e

☐
 b) a \$1.50 ajúnp'e

☐
 ch) a \$3.50 ajúnp'e

5. ¿Kámba k'in uchonkán?

☐
 a) Lunes a biernes

☐
 b) Martes a sábadu

☐
 ch) Lunes a sábadu

P'álin jinda.

¿Káche' uk'ába' ni bokálo'b ke ya'an tan t'an tiyokot'an?

¿Kámba bokálo'b ya'an tan t'an tiyokot'an?

Ts'íbin upéte.

--	--	--	--	--	--

--	--	--	--	--	--

Tsikí ni ts'íbi' ts'ají i jót'in ni t'áno'b ke ubisán ni bokálo'b glotalisádujo'b.

Akichinénet tan nichte'

Anéjetchí tan nichte',
jin uníkin kipixán,
jin upisilesán kibojté',
jin ukirintán kipusik'á.

Anéjetchí tan nichte',
jin ke púru kolbá,
luke uyiré' kipixán,
ke ulaj usesán ko numé kich'ich'é.

Íxuk'a, te u jinch'iknán puru yajá ki k'ájet,
púru pisí a ki chinénet tan ki pinkibá,
k'a anéjetchí tan nichte', ke por apisilánet puru
ch'ajá ujín kibojté.

Uchí: Salomé Martínez de la Rosa

Notas

[illegible]

Notas

[illegible]

Notas

[illegible]

Notas

[illegible]

Jun k'a chinkák chuxuné akikiní

Akichen tsik i ts'ib tikt'an. Yokot'an Kopáse k'in

U k'ába' ni térom xiók i ajló' che'chi aj t'i birá

Jót'in t'ó unp'é ✓ ni leksióno'b ke
a xupí uts tan ajúnp'e patandá

Apeyidu ta upáp

Apeyidu ta und'

Uk'ába' (ob)

U RFE o u CURP

Patán unp'é 1

U K'inilesán i uche'é' najtiki tan u k'ajalín luke ya'an tan ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uchinén luke ya'an i upéte luke uyire' tan ni ts'ajjio'b. ☐

Uchen tsik muk'i u k'inilesán u jut ta uyire' k'a tijláv u pixán. ☐

U ususchinén káche' ts'íbi' i káche' u kinilesínte ni ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uk'inilesán te' káche' uxé ti úte, káche' uxé ti ts'íbkán i ususts'íbkán uts te' uyúte ni ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uchinén chap'uxp'ilé káche' ts'íbi' ni t'an ti yokot'an. ☐

Toj akiré' ke axupí uts
jinba patánda

K'in ke a úti: _____
_____ Uk'ába' i ujoťóm aj (ij) ye'jún

Patán chap'é 2

Uyire' t'ó ts'ib luke ya'an i upáse tan uk'ajalín de luke uyire' tan ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uchinén luke jin uyire' tan ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Utsiké'muk' ts'íbi' ts'ajjio'b ko k'inilesínte tse'né, ch'ajaljut o p'ómir jut k'a uyubín kidá ulip'iré' chúne uyire'. ☐

Uususchinén káche' ts'íbi' i káche' uyirkán ni ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uk'inilesán te' káche' uxé ti úte, káche' uxé ti ts'íbkán i ususts'íbkán uts te' uyúte ni ts'íbi' ts'ajjio'b. ☐

Uususchinén i ususts'íbin ni ts'íbi' ts'ajjio'b i ukirintán k'a mach ulalaj ts'íbin te' ulip'ts'íbin ti cha'núm. ☐

Uchinén chap'uxp'ilé káche' ts'íbi' ni t'an ti yokot'an. ☐

Toj akiré' ke axupí uts
jinba patánda

K'in ke a úti: _____
_____ Uk'ába' i ujoť'lbá aj (ij) ye'jún

Jun k'a chinkák chuxuné akikiní

Akichen tsik i ts'ib tik't'an. Yokot'an Kopáse k'in

Kichinén luke akikiní tu xupibá

¿Chuxuné akikiní?

¿Chuxtubá akixé kik'inilesán?

U jot'óm ni térom aj lo' i xioik che'chi qjt'ibirá

Datu ta aplicación

K'in ke a úti: _____

K'idá a úti ni aplicación ta aplicación: _____

Uk'ába i ujo't'óm bajká uchí apliká(a) _____

Yejún tiyokot'an

En este material encontrarás actividades de gran utilidad que te ayudarán a poner en práctica el conocimiento que tienes sobre la lectura y la escritura de nuestra lengua yokot'an del Este, al trabajar con diferentes tipos de textos. Su finalidad es que sigas interesándote por aprender más sobre la lectura y escrita en tu lengua.

Te invitamos a que descubras todo lo que puedes conocer en este módulo.

Tan jínba materialdá yáxe apojlén patán púru k' iní ke yuxé ulotínet k'a achén uts ni patánda ta tsik i ts'ib tikt'anla t̃iyokot'an kópase k'in, t'o jínba patán t'o cha'chikámba ts'ibi'ts'ajíjo'b. Jínba materialdá a úti k'a akíné' k'en i uts ni tsik i ts'ib ta't'an.

Ak̃ilót̃inett'oko'b k'a a laj pojlén chuxtitákune luke awolba akíné t'o jínba módulu.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
MACH ATOJKÁ TE' UPUKAJTÍNTE

Mi nombre es: _____

_____

Vivo en: _____

_____

_____